

IV. BELA.

598903

Vasárnapi könyvtár. 2.

A

Tatárjárás Magyarországon.

1241—1242.

IRTA

SZALAY LÁSZLÓ.

17 képpel.

PEST, 1856.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

MTA KÖNYVTÁRS
INFORMÁCIÓS KÖZPONT

I.

Őseink már negyedfél századig voltak letelepedve a Dunánál, Tiszánál, s még mindig elevenen emlékeztek testvéreikről, kik keleten visszamaradtak. Ha már nem állott módjokban, őket annyi idegen országon át magokhoz szállítani, legalább azon hit malasztait kívánták rájuk is kiterjeszteni, melynek főleg köszönhető vala az ideszakadt magyar, hogy viszonyai örvendetesbek voltak azoknál, mik között elei sinlődtek, midőn Etelközből útnak indultak, mik között keleten maradt véreit gondolta mind az napig.

Egy Bolognában törvényt tanult, Pál nevű magyar pap még a tizenharmadik század első negyedében hozta be országunkba a sz. Domokos után nevezett, 1215-ben alapított szerzetes rendet. Második

Endre király idejében a domokosiak tizenötezer moldvai kúnt nyertek meg a keresztyén hitvallásnak; Endre fiának, negyedik Belának korszakában közülök négy, hasonló térítési szándékkal a keleti magyarság fészkének kinyomozására indult. A jámborok három évig bolyongtak szárazon vizen : veszélylyel eléggel találkozva, az ősökkel nem. Egyikök végre kalmárköntösbe öltözött, hogy kutatásait könnyebb szerrel, kevesebb veszedelemmel folytathassa; ekkor csakugyan találkozott néhány magyarul beszélő pogánynyal, kiktől telepeik merre hol fekvését megtudta. E hírrel visszatért Magyarországra, hogy szerzetes társai közül néhányat maga mellé vegyen, kikkel majdan Isten ígését hirdethesse a feltalált rokonoknak. De erejét megtörte a huzamos fáradság : visszaérkezése után nyolczad napra elnyugodott az Úrban.

A szerzet, melynek tagja volt, az elhunyt szándékát végrehajtandó, újból négy barátot küldött útra, kik Bela király költségein 1238-ban az akkor még keresztyén Konstantinápolyba érkeztek. Itt hajóra szállva, miután harminczhárom napig a fekete tengeren hanyattak, az Elborus alján, melynek csúcsa tizenhat ezer lábnyi magosságból néz le a cserkesz földre, partot értek. A tartomány népe magát keresztyénnek mondotta, földieink óhitű görög papokat találtak közöttök. Hajaikat a sze-

gényebb lakosok leberetválták, de szakált eresztek; a főbbek ellenben, nemességök kitüntetésére bal fülök felett egy fürt haját hagytak, és sima állal jártak körül. Fejedelmök száz nővel élt házasságban, közülök az első megkedvellette a mi szerzete-seinket s őket utjok folytatására a szükségesekkel ellátta.

Tizenhárom napig tévelyegtek a Kaukasz vadonjaiban, lakot, embert nem látva. Innen kibontakozva, az alánok földjére szállottak le, hol most kalmukok tanyáznak, s hol akkor keresztyének, pogányok vegyesen laktak. Igaz, hogy különös keresztyének, mert a gyilkosságban nem nagy vétiséget láttak, de roppant nagyot abban, ha valaki olyas csöbörből ivott, melybe beléhalt egy egér, ha valaki olyan tálból evett, melybe orrát mártotta a komondor. Papjaik talán e hitágazat által nagyobb tisztaságra akarták szoktatni a rondákat, kötelességül szabva nekik az elmocskított edények megtisztítását, mielőtt ételt italt vinnének szájokhoz belőlök. Ezen papok úgynevezett nestorianusok voltak. Nestorius konstantinápolyi patriarcha az ötödik század elején külön hitfelekezetet alapított, mely Jézus személyében az isteni természetet külön képzelte az emberitől, s mely ennél fogva Máriában Krisztusanyát nem Istenanyát is látott. Az ephesusi egyházgyűlés 431-ben ezen nézetre, mint eretnekre

átkot mondott; de a nestorianusok pártfogókat találtak a tűzimádó persa fejedelmekben, s tanaik Persiából Khorasszánon és Baktrián át Khináig nyomultak elő, mindig több-több salakkal vegyülve, míg végre bennök alig-alig lehetett ismerni forrásukra.

Ezen keresztyének között félévig nyomorogtak a domokosiak, éltöket kanálesinálással s hasonló portékák gyártásával tengetve. Kettőt kislelküvétől a temérdek szenvedés: ők visszatértek hazájokba. A másik kettő, Bernát és Julián, néhány pogányhoz csatlakozva, folytatta a rögös utat; s mert nem akadt könyörületes asszony, mint amott a fejedelemnő, öszves eleségül hamuban sült huszonkét kenyeret vittek magokkal. Mindig éjszakkeletnek tartva, s a kaspiumi tengert, a mai Asztrakhant jobbra hagyva, harminczhét nap alatt bejárták nagyKúnországot, s végre Veda nevű tartományba érkeztek, melynek népe mohamedanus, mozlim volt, s hol a beállott tél által még súlyosbakká vált nélkülözések Bernátot összeroskasztották: egy istenfélő mozlim házában halt meg a jámbor. Az árva Julián most egy idevaló pap szolgálataiba szegődött, ki nagy Bolgárországba — a közép Ural déli alján — volt menendő, s kívül oda el is jutott szerencsésen. A tartomány nem ok nélkül viselte a „nagy“ nevet: olyas város is volt

benne, mely ötvenezer harczost küldhetett az ellenségre. A város Kánia vizénél feküdt, néhány órányi távolságra a Volga partjától, s Julián itt egy magyar nővel találkozott, ki szülőföldjéről oda ment férjhez, s ki a barátnak részletesebben jelezte ki az utat, melyen két nap alatt magyar földre érhesen. Úgyis volt, mert éjszának tartva, a Volga partján, Europa és Ásia határszélén ráakadt a magyarokra.

II.

Megjelenésén nagy volt az öröm örege apraja között egyiránt. Távol falvakból is körülötte sereglettek, lóhust és kaczolatejet tettek elejébe, keresztýén véreik királyáról és országáról számtalan kérdéseket intéztek hozzá, s figyelemmel hallgatták akkor is, mikor vallási tárgyakra tért által, noha nekik még csak bálványaik sem voltak, nem hogy Istenről lett volna magasztos fogalmuk. Megértették Juliánt, s ez értette őket, mert magyarul beszéltek a volga-partiak, magyarul a jövevény. Nyelv és nyelv talán annyira különbözött egymástól mint a mátra-völgyi palóczé a csíki havasok székelyeétől. A barát gazdái tudták az ősök hagyományaiból, hogy a nyugotra szakadt magyarok velök egyeredetűek; de hogy mily földre, mily vízhez vetődtek, arról nem volt tudomásuk. Hosszas küzdelmek után, melyek nekik bő alkalmat nyújtottak, vitézségöket kitüntetni, elvégre kénytelenek voltak szomszédjaikkal, a tatárokkal, szövetségre lépni, s ez idétt, miről alább bővebben lesz szó, már számos tartományokat pusztítottak el a szövetkezettek. Julián a volgaparti Magyarhonban egy tatár vezér küldöttével is találkozott, ki toda magyarul, oroszul, kúnul, németül, per-

sául, tatárul. Tőle értette meg, hogy az onnan öt-napi távolságra táborozott tatár sereg Németország ellen akar menni, de hogy előbb még mással fog egyesülni, mely rövid idő múlva visszajő Persiából. Azt is hallotta tőle a barát, hogy Tatár földön túl van egy igen nagyszámu nép — a mongolok, úgy látszik — melynek szándéka megvívni a föld öszves népeivel, s mennyi országot meghódíthat, annyit elpusztítani.

E közlemény Juliánt, noha váltig marasztoták az atyafiak, arra birta, hogy időmulasztás nélkül visszasiessen hazájába. Utját ez alkalommal nem Konstantinápolynak vette, hanem menván a Volgán felfelé a mordvínok földjéig, innen orosz és lengyel tartományokon át Moldvának. 1239 junius 11-kén bucsut mondott a keresve keresett, s mert utóbb ki tatárrá ki muszkává fajult, magyar ajakkal velünk az nap végízben szólott rokonoknak; december 27-kén a kettős kereszt s a négy folyam Magyarországaiba érkezett vissza.

Útközben az ekkor már mongol felsőbbség alá került szuszdali fejdelem kezéből a következő levelet vette, melyet tatár küldöttek hoztak volt Béla számára :

„Én a khán, a mennyei király képviselője, ki nek hatalom adatott a földön, felnagasztni a magukat alámvetőket és elnyomni a velem ellenkező-

ket. Csodálkozom rajtad, magyarok fejedelme, hogy miután már több ízben küldöttem hozzád követeket, te közülok egyet sem küldöttél vissza, sőt még most is sem képviselőt sem levelet nem küldesz előmbe. Tudom, hogy gazdag és hatalmas király vagy, és hogy számos vitéz van alattad, és hogy egymagad nagy országokat kormányasz. Mégis jobb volna és üdvesebb reád nézve, ha magadat önként alá vetnéd. Megértettem továbbá azt is, hogy az én rabszolgáimat, a kunokat, oltalmad alá vetted. Parancsolom tehát neked, hogy őket ezen-től ne tartsd magadnál s engem ne tégy ellenségeddé miattok. A kunok ugyanis könnyebben menekülhetnek meg mint te, mert ők, a házak nélkül sátoraikkal bolyongók, talán megmenthetik magokat: de te, ki házakban lakol, kinek várai és városai vannak, mint fogod kezeimet kikerülni ?“

Ismerkedjünk meg közelebbről annak hatalmával, ki a magyar királyhoz ilyenén levelet mert intézni.

III.

Az óvilág művelt népei, névszerint a görögök és rómaiak, belső vagy magas Ásiának kivált keleti és éjszaki részeit nem ismerték. Mit felőle tudtak, abban állott, hogy ott benn a vándor szküthák s a kereskedést üző szérek laknak. Tartományairól és lakosairól a középkor íróinak már részletesebb tudományuk volt, az egésznek mintegy székét Kathajnak hívták. Jelenleg belső Ásia alatt értjük azon földet, melyben az Indus, Ganges, Hoangho, Amur, Irtis, Szír és Dzsihon vizek erednek s felső és részben közép folyásukat is veszik.

Ezen földterület szegélyei hosszadalmas vonalban érintkeznek Khinával. Khina akkor is, mint jelenleg, Ásia legterjedelmesebb, legnépesebb birodalma volt, már századokkal Krisztus előtt magas fokán a műveltségnek, nyugotról a szomszéd rabló népségek ellen háromszáz mérföld hosszában kőfallal kerítve. Vasból gyártott kapuk vezetnek a birodalom belsejébe, s negyven láb magasságu várták emelkednek ki szabott távolságban egymástól a téglá- és sziklakerítésből. Khinától éjszakra a nagy Kóbi pusztá nyúlik el, melynek keletiszélén ötszáz évvel Krisztus után a mo-hók faja tanyázott. Ez is mint belső Ásia annyi egyéb népségei, mint név-

szerint eredetileg a magyarok, hét ágra oszlott, melyeknek egyikét a tatárok képezték. Midőn ezek három századdal később tunguz népség által elszélesztettek, délnyugot felé az insani hegylánczolat-hoz vonultak. Ekkor történt különválásuk a mo-hó fajnak egy másik ágától, a mongoloktól; és azóta külön is maradtak tőlök mindaddig, míg a Bajkaltó s az Ónon forrása közti telepeikből kikelve a mongolok, a tatárság nagyobb részét meghódították. Vezérök Temudzsín a szerencsétlenség iskolájában nőtt nagygyá. Mint tizenhat éves ifju foglya volt a szomszéd tatár törzsöknek, kiszabadulásakor ennek meghódításával nyitotta meg győzelmeinek hosszú sorát. Diadal-mámorában húsz éjszakán át e szavakat hallotta: A világ tied; menj, foglald el! S most, 1205-ben, kitűzván népeinek közös gyűlésében a kilencz fehér lófarkból font zászlót, „akárom — monda — hogy a nemes kristályhoz hasonlatos nép, mely annyi veszély közt hű maradt hozzám, kék mongolnak neveztessek ezentúl, s hogy, fenségesebb legyen mindannál, mi e földön mozog.“ Felvette a ‚Dzsengisz‘ azaz, a ‚hatalmas‘ khán nevét, és fejedelmi székét a Tula, Orgon és Szelinge vizek közt, Pekingtől éjszakra fekvő Karakorumba tette át.

IV.

A város két részből állott, azaz, két roppant országutból: a saraczenből hol mozlímok laktak, hol az árutárok voltak; s a khinaiból, hol két mecset és tizenkét bálványtemplom állott, mely utóbbiak különféle hitfelekezetek, különféle népségek számára épültek. Nem levén saját hitvallásuk a mongoloknak, ha némi természet-imádásra mutató szertartásokat veszünk ki, ekkor még nagy közönösséggel viseltettek mások vallásai irányában. Utóbb az általok meghódított népek műveltségi felsőbbbsége alá kerülván, ezeknek vallásaikat is elfogadták, s része Mohamed, része Buddha buzgó hívei közé szegődtek. A buddhai hitvallás Keletindiában vette eredetét; alapítója, Szakjamuni, fia egy indiai fejdelemnek, a hatodik század első felében élt, s a, buddha' azaz, bölc's' czímet nyerte melléknévül. Szerinte a világot egy láthatatlan, mert testtel nem bíró, tehát képileg nem is ábrázolható fő lény kormányozza, mely bölc's, igazságos, könyörületos, mindenható, s melyet néma elmélkedésbe mélyedve kell imádni. A kötelességeiket teljesítők, a jók, haláluk után nyugalomban és boldogságban egyesülnek a fő lénynyel; a kötelességit elmulasztónak, a gonosznak lelke állattestbe vándorol.

Karakorum városának felebb említett tizenkét bálványtemploma közül kimagaslott az egyházalaku kháni palota három díszkapuval és kettős oszlopsorral, szemben a közép kapuval előfának képére gyártott szökőkút, tövénél négy oroszlán, tetején négy kigyóilag tekergődő cső, melyekből időnként kaczolatej, ris-szörb, bor és méhser ömlött alá. A mű csúcsának közepette, azaz ezüst sudarában, hová a fa belsejéből lépcsősor vezetett, ezüst angyal állott kürttel és a kürtöt megszólaltató fuvóval, jeladásul azoknak, kik amaz italokat szomjajzták. Rubruquis Vilmos francia ferenczes, ki a tizenharmadik század közepén, midőn e szökőkút épülőben volt, Karakorumban megfordult, s kinek a város ezen leírását köszönhetjük, utána veti, hogy ő mind e fény daczára jobb szeret a kis Saint-Denisben lakni Páris mellett.

Meghiszem. Mert e műveltséget hazudó mázzal ellentétben állottak a mongol-tatár fajnak mind életmódja, mind kivált erkölcei. Vándornépek lévén, a nagy tömeg sátorokban élt, melyek fekete lemezből készültek s kerekeken állottak. Fehérsontporral bemeszelt kéményféle csúcsaik még sajátságosb külsőt kölcsönöztek a néha harmincz láynyi, hosszúkás négyszeget képező hajléknak, mely elébe olykor húsz ökröt is fogtak. Ha kiveszszük a fejrevalót, alig-alig volt különbség a férfiak

öltözete s a nőké között. Szőrből gyártott alöltvényök, galléraival a gyomor felett összecsuksódott, s balról egy szalagbokorral, jobbról hárommal volt a csipőcsont körül megkötve. Felső ruhául szőrével kifelé fordított, hátul nyíló és térdalólig érő leppentyűvel ellátott ködmön szolgált, övvel az ágyék körül. A férfiak fejrevalója lapos kucsmából állott, elől újni szélességű prémes hajtókével, hátul egy arasznyira lecsüngő, két szalaggal az áll alatt lekötve, s még más két lobogó szalaggal felczifrázva. Az asszonyok fejdíszé felfordított kúposzlop gyanánt rőfnyi magasságra emelkedett, rendesen fakéregből készült, és a vállakig érő selyem- vagy másnemű kelmével volt beborítva, néha tollakkal is vagy éppen madárszárnynyal felczifrázva. Keményített vászonból vagy bőrből csinált nagyobb, kisebbszáru bakkancs, csizma szolgált lábbeliül férfinak, nőnek.

Az európai utazó egyébiránt idegenszerűnek, Karakorum fényétől elütőnek találhatta ezen öltözetet, de ha azok, kik viselik, nem rondák az émelygésig, undoknak nem. Az már vissza'snak tetszett neki, hogy lóhuson kívül kutyákat, egereket is falatoztak, s éppen undorító'nak, hogy a férjéről leszedett férget megette a nő, mondván: falhatnám bár fel ellenségeidet is. Piszkosságuk, kegyetlenségök, az adott szó szentségét idegenek irányában

nem ismerő álnokságuk páratlan volt, még azon korban is páratlan, melyben zord vadsággal vajmi gyakran találkozunk mindenszerte. Semmi csoda, hogy a gyér számmal közējök vetődött európaiak némi borzalmat éreztek körükben, hogy őket még külsejök is megdöbbentette. A mongolnak majdnem négyszögletes koponyája, pisze orra, kajszán hasadt szemei, kiálló arczsontjai, merev, elől patkó képére nyirt, hátul a fülek megett csombókban lelógó haja és sárgás bőrszine természetesen visszatetszettek annak, ki a fej részarányos alkotásában, idomzatosan kiszögellő orrban, sima hajban, fehér bőrszínben, inkább vagy kevésbé piros arcban látta a szépséget.

Amaz erkölcsi elvetemültség mellett azonban birtak jó tulajdonokkal is. Egymás iránt őszinték és igazságosak, mindig segédre készek voltak; hőséget, fagyot, fáradságot néma daczczal elviselők; apró szemeik fényével is nyílt ész, egészséges lelki tehetségeket elárulók, felsőbbjeiknek bizodalommal, örömet engedelmeskedők. Hadi vitézségökről annyit tudnak a történetírók, mennyit kegyetlenségökről. Sovány de erős paripáikon, melyek éhet, szomjat türtek, mint magok ők, tegezzel vállukon, karddal, gerelylyel oldalukon, nyereg nélkül ügettek könnyü zászlaik után; zaj nélkül, hol s mikor lehetett, lesből eregették nyilaikat, melyek jóval

nagyobbak voltak az európai hadakéinál s vas- és csonthegeyekkel oly mélyre hatók, hogy ellenök és kampóshegyü gerelyeik ellen a legügyesebb kézben is aligalig nyújthatott oltalmat a pajzs.

Ily harczos nép élén egy nagyratermett fejedelem, minő Dzsengisz khán volt, könnyen válhatott hódítóvá.

V.

1210-ben Csong-haj, északi Khina császára thronusra jutását követség által tudtára adta Dzsengisz khánnak. A követ egy úttal felhívta a mongol fejedelmet, hogy térden állva hódoljon urának. Dzsengisz válaszul félreköpött, mondván: Urad az ég fiának mondja magát és még csak nem is ember. 1211-ben a mongol hadak Khina ellen indultak s majdnem száz várost pusztítottak el. A császár kénytelen volt békét vásárlani: egyik leányát nőül adta a győzőnek, ajándékuul ötszáz gyermeket küldött táborába, s adó fejébe nagymennyiségű selyemnek Karakorumba szállítására ajánlkozott. A háború meg-megujult s 1216-ban azzal végződött, hogy a császár lemondván címéről, magát Dzsengisz hűbéresének vallotta. Most nyugotnak

fordult a mongol, s miután 1217-ben a larakhatai tartományt, 1219-ben Khovarezmet, a mai Kihvát meghódítá, túl a Dzsihon vizén Bokharának hasonnevű városát példátlan kegyetlenséggel pusztította. „A rét le van kaszálva, adjatok enni lovaitoknak,“ e szavakkal bocsátá hadait neki a legborzasztóbb dúlásnak. Patakban folyt a vér; a mongol, lovának patkójánál is érzéketlenebbül összetaposta a keleti műveltség legfényesebb nyomait.

Hasonló volt Samarkand sorsa, melyet százezer persa és török hijába ügykezett megvédeni. Több ezer hadi fogoly, kik életüket biztosítva vélték, mert Dzsengisz khán hajaikat mongol módra csombókba fonatta, egy éjjel fel voltak konczoltatva. Harmincezer kézműves, kik áruikkal tíz tartomány vásárait látták el, a nagykhán fiainak, meghittjeinek és ötszázra menő nejeinek ajándéku jutottak. A lakosok egy szálíg kiküszöböltettek a városból, de ötvenezernek roppant váltságdíjért megengedtetett visszatérniök lakaikba.

A khovarezmi sah Khorasszanba menekült, de a mongol hadak része utána rohant. „Vezérek, nagyok és pulyák! — így hangzott Dzsengisz felhívása a lakosokhoz — tudjátok meg, hogy Isten akaratából uralkodandó vagyok a föld felett, kelettől nyugotig. A magokat alámvetőket meg fogom kimélni. Jaj az ellenállóknak. Megfojtatom

őket nejeikkel, gyermekeikkel, híveikkel egyetemben.“ Kilencz város állott ellen : kilencz város többől forgattatott ki. A földönfutóvá lett fejdelem a kaspiumi tenger egyik szigetébe vette magát, meghalni nem élni.

Dzsengisz két dandára most a kaspiumi és fekete tenger közt tanyázott kunok és bessenyők ellen indult, kik már régebben egy néppé forrottak össze, s kik megveretvén a mongolok által, 1223. tavasszal az akkor több fejedelmeket uraló orosz tartományokig vonultak vissza. Vezérök, Kuthen, ipánál a galicziai Misztiszlávnál keres vala menedéket, ki az orosz fejedelmek kievi gyűlésében kézzelfoghatólag fejtegette a szükségét, segédre kelniök a kunoknak, máskülönben ezek bukása maga után fogná vonni az övékét. Misztiszláv véleménye köztetszéssel találkozott, s az orosz hadak a Dnepernél fogtak állást. Ekkor tíz mongol követ érkezett hozzájuk, hogy őket a kunok pártfogásáról lebeszélje, mondván : „urunk nem a ti országotokat rohantatta meg, hanem a kunokét; ezek neki rabszolgái és lovásza, tehát méltán fenyíthettek meg általa.“ Az oroszok kardélre hányták a követeket, és számra százezeren Olesnél fogtak állást. Másod izben is jöttek követek a mongol táborból, vádat emelők az előbbeniek meggyilkoltatásaért s a harcz és háború okait az oroszokra vetők. Kuthen

és ipa Misztiszláv ezeket is megakarták ölni, de a kievi nagyfejdelem közbenvetésére sértetlenül térhettek vissza.

Misztiszláv most tízezer lovassal átkelt a Dneperen, s mert a tatár előhadat megverte, az öszves orosz-kún sereg utána indult. Az ellenség szinlelt futásban visszavonult a Kaleza folyóig, közel Mariopolhoz a mai ekaterinoszlavi helytartóságban. Itt megállapodván, magára várta az oroszokat, kunokat, és június 16-án fényes győzelmet vett felettök. Az oroszokat a Dneperig üldözték a mongolok; Kuthen és kúnjai ismét Asztrakhan környékén kerestek menedéket. A volgaparti bolgárok és magyarok, e diadal hírére felhagyván az ellenállással, kénytelen-kelletlen a mongolok, tatárok szövetségeseivé lettek.

VI.

E közben folyt Persiának is pusztítása, a jármát le-levető éjszaki Khinának folytonos hódítása. Dzsengisz két hada két éven át fosztogatta, dúlta az elsőt egész a meraghai tóig. Feridedin Attar, a híres persa költő, ekkor már száztizennegyedik évében állott. Egy dühös mongol kardot emelvén az aggastyánra, ennek egyik tisztelője e szavakkal rántá vissza a fegyvert: „Meg ne öld ez aggastyánt, én ezer ezüstpénzt adok neked, ha őt kezemhez adod.“ „„El ne fogadd az árt — mondta keserű mosolylyal a halált rég váró Attar — mások még többet adnak érettem.““ S a mongol máris hízott a magas ártól, melyet kapni fog érte. Foglyát tovább czipelte, Isten tudja mily fejedelmet gyanítva benne. S most találkoznak egy vízhordóval, ki a költészethez annyit értett, mint az állat, melyet taligája elébe fogott, s ki röhögvén a mongol butasága felett hogy félhalottat akar vásárra vinni, felkiáltott: nesze egy zsúp szalma e vázért. „Ezt már elfogadhatod — szól az agg — mert többet nem érek.“ S a mongol felkonczolta a költőt dühében.

Dzsengisz 1224-ben Keletindiára tört. Midőn a hegyek közül az ország belscjébe volt leszállan-

dó, az örsök ijedtökben szarvashoz hasonlatos állatot láttak; színe zöld volt, homlokáról egyetlenegy szarv magaslott ki, s emberhangon ekkép kiáltott reájok : takarodjék uratok vissza hazájába! Dzsen-gisz hajlandó volt mesét látni a történetben, de mégis egyik tanácsosának véleményét kérte. Jeliu-Csucsaj — ez volt a tanácsos neve — tudta, hogy ilyes állat csak az örsök felcsigázott képzeletében élhet; de khinai levén az ember, rokonszenvvvel viseltetett a tudomány és művészet dolgában hazájával versenyző India iránt, s ekkép szóla Dzsen-giszhez : ,ezen csodás állat szereti az élő lényeket, gyűlöli a vérontást. Ezen állatnak szokása figyelmeztetni a veszedelmökbe rohanókat. Neve Kio-túan.’ A khán értette az intést, s visszafordult; de nem nyughatván, most újból Khina ellen indult, melyen erőt vennie közvetlen saját feladásának tekintette, másutt fiai, vezérei által hordoztatta körül a fegyvert.

VII.

A Hoang-ho bal partján, százhatvanegy mérföldre Khina fővárosától, Pekingtől nyugot felé, fekszik térséges rónának közepette Ning-hia városa. A lakosok akkor is, mint most, rist természetetek, akkor is, mint most, a Hoang-ho vizéből kiágazó csatornákkal szegték be öntözés végett földjeiket. Midőn 1211. tájban Dzsengisz első ízben vivná Ning-hiát, ezen csatornák vizének elárkolása által ügyekezett a várost megfűlasztani, — saját kárára, mert az ár szétrombolván a gátakat s táborára törvén, őt magát visszavonulásra kényszerítette. 1227-ben törekvését szerencse koronáztatván, előtte nyitva állott az út, mind északi mind déli Khina belsejébe. De ekkor őt utolérte egy nálanál is hatalmasabb khán — a halál. Hívei holttestét két-kerekű gyászszekeren, hegyeken völgyeken át visszavitték északi hazájába, Karakorumba; az egész úton énekszó és jajveszéklés váltották fel egymást, s a ki elejökbe jött ember, állat, azt kardra hányták, áldozatul a halottnak. „Keselyűként lebegtél a magasban — így hangzott az ének — s most nyikorgó targoncán hemperegsz tovább, oh én uram! Elhagytad nődöt és gyermekeidet, elhagytad népeidet, oh én uram! Mint a vidáman körülkeringő

sas, úgy rohantál előre, s most lerogytál mint a tapasztalatlan csikó, oh én uram! Életed hatvanhatodik évében örömben és nyugalomban akartad részesíteni megannyi népeidet, s most tovakeltél közülök, oh én uram!“ És íme, a kerekek rögtön az agyagföldbe söppednek, oly mélyre hogy a legerősebb lovak sem képesek a szekeret kivonni. Aggodalom és rémülés szállották meg a kísérőket, mert éppen e vidéken mondá Dzsengisz, midőn Khina ellen indulna : „össze-visszatépett nép számára ez szép gyűlőhely; csendes és egyetértő nép számára ez szép lakhely; szarvasok és őzek számára ez szép legelőhely; és öreg ember számára ez ohajtott nyughely.“ Dzsengisz e mondása jött most eszökbe a szekeret körülállóknak, és szavát emelvén Kiluken-Baghador, a dalnok, zeng vala ekképen : „A kék örök Istentől csodásan nemzett oroszlána az embe-
 reknek, te Isten fia, én uram, miért van az, hogy el akarod hagyni öszves nagy népedet és itt maradni egymagad? Ott van minden, minden; nőd, szülőhelyed, néped, arany palotád! S te csakugyan cserben hagyta d hűséges mongolaidat, mert a gargyáni bércek alján meleg a vidék, mert általad meghódított lakosainak nagy a száma, mert szép hölgyet találtál közöttök? Oh én uram, ha már nem szolgálhattunk pajzsul neimes életednek, legalább drágalátos hüvelyedet akarjuk vissza honod-

ba vinni, nődek megmutatni és öszves nagy néped kívánságait teljesíteni.“ Így énekelt Baghador, és a szekér ismét nyikorogni kezdett s megindult. A nép megnyugvással kíséré halottát Karakorumig, honnan ezerek jajveszéklése hangzott elébe. Sirja meggyilkolt rabszolgák véréből ázott, s titokban tartatott a burkan-kalduni erdőségben, mely a későbbi mongol nagykhánoknak is sirkertül szolgált.

VIII.

Dzsengisz khán nemcsak hódító volt, hanem törvényhozó egyszersmind. A gyilkost, a paráznát, a tolvajt halállal rendelte büntettetni; halállal azt is, ki a szökevény rabszolgát, ha történetesen hatalmába került, urának kezéhez szolgáltatni elmulasztotta; ki az előtte állónak kezéből ütközet-közben kihullott fegyvert fel nem vette és birtokosának vissza nem adta; ki a gondjaira bizott vagyont harmadízben is eltékozolta; ki a had mezejéről elillant; ki pártot ütött; ki lábát az ajtóküszöbre tette, midőn a khán terembe belépett; ki vízbe vagy hamura vizelt; ki az eleségül szolgáló állatokat nem mongol módra ölte meg, mely is abban állott, hogy felszaggat-

tatván a has, addig nyomassék a szív, míg az élet végszíkrajja is kialszik.

A pártütőnek özves családja irtatott ki. A háborút az ellenség vagyonának és életének kimélése nélkül kellett folytatni, mert a kimélés gyümölcse — úgy vélekedett Dzsengisz — a megbánás. A sereg tizedekre, századokra, ezredekre és tízezredekre volt osztályozva. Háború idején férjeik helyett az asszonyok jártak el a külső gazdaság ügyeiben is, s kötelesek voltak a jövedelmet utánok a táborba küldeni. Maguk megadására e szavakkal hívtak fel a városok: „Ha késtek magatokat alánk vetni, ki tudja, mi történendik! Isten egymaga tudja.“ Az ostrommal bevett város lakosai rendszerint egytől egyig felkonczoltattak. A hadi foglyok felmészárlása szabályszerűleg történt: mindenik század megölte a maga osztalékát; midőn bizonyos mennyiség le volt öldösve, egy holttest lábaival felfelé, fejével lefelé, tüzetett ki emlékjelül. A meghódított népek adóul tizedet fizettek mezei természetkeik, tizedet barmaik, tizedet a tartomány özves lakossága után. A büntetés, melyre magát a botor hadvezér érdemessé tette, a khán küldötte által hajtatott végre, ezen büntetés néha botoztatásban is állott, három csapástól hetvenhétig, s a khán saját gyermekeit is érhetette.

Béke idején legfontosabb ügy volt a vadászat, mint a hadakozás előképe. Télszaka roppant hajtó vadászatok tartattak; a vadászok jobb és bal szárnyat s közép dandárt képezve, néha több napnyi körszélből is, megannyi oldalról azonegy időben nyomultak elő, sivatagból rengetegből a kör középpontja felé hajtva a vadakat; utánuk első sorban rohant véreivel és meghittjeivel a khán, aztán a had nagyai, végre a legénység. Ha már csak kevés vad volt hátra, életben maradásukért könyörögtek az aggastyánok; a kérelem megadatott, s most bekövetkezett a martalék felosztása.

Otthonn a legkisebb fiu volt az atya képviselője, a tűzhely őre, a család fentartója; bátyjait hadmezőről hadmezőre vitte a kötelesség. Lányhoz és asszonyhoz tisztátalan kézzel nyúlni, czégéres vétsegnek nyilvánítatott; de a mely nő megtetszett a khánnak, attól kénytelen volt megválni a férj, hogy a közös úr hölgyteremeibe szállíthatassék. Erkölcseben, szóban mindenkinek megparancsoltatott az egyszerűség, de az egyszerűséggel a tisztátalanság is, mert a törvényhozó úgy akarta, hogy ruháját ne mossa a mongol, hanem viselje mindaddig, míg szennyben rongyban lefoszlik testéről. Igazságszolgáltatás, szabad járás-keles mindenkinek biztosítatott; ki mit öröklött, azt bántatlanul birto-

kolta. A khánt, a fejedelmet az országgyűlés választotta; a törvényeket az országgyűlés erősítette meg.

Ilyesek voltak Dzsengisz intézményei; vegyülete a nagyságnak s a baromisáig nyers erőnek, mint ő maga; vegyülete az ész fényének s a babona lidércz páráinak, mint az öszves ásiati törvényhozás e napig.

IX.

De Dzsengisz egyes mondásai csaknem oly emlékezetesek voltak, csaknem oly tiszteletben tartattak, mint törvényei. Lássunk közülök néhányat.

Férfiak, kiknek fiaik süketek az atya parancsára; ifjabb testvérek, kik nem hallgatnak az idősebb szavaira; férjek, kik nem viseltetnek bizodalommal nejeik iránt; nők, kik férjeik parancsának nem engedelmeskednek; ip és napa, kik gyermekeik jegyese ellen torzsalognak; jegyesek, kik ipjaik napáik iránt nem viseltetnek kellő tisztelettel; nagyok, kik nem bánnak illendően a pulyákkal; pulyák, kik a nagyok tanácsát meg nem hallgatják; hatalmasok és gazdagok, kik az országot nem

teszik hatalmossá, gazdaggá, s kik parancsaikat és tilalmaikat nem tudják józanul foganatosítani; birtokosok, kik orvok és tolvajok miatt vagyonukat nem élvezhetik; az előhad lovasai, kik paripáikat addig nyuzzák, nyaggatják, míg meggebednek: ezen emberosztályok soha sem jönnek kerékvágásba.

Ki házát kormányozni tudja, az képes leszen, a birodalmat is kormányozni; s ki tíz embert fenyték alatt tud tartani, az méltó hogy ezernek és tízezernek parancsoljon.

A növények az állatok számára teremnek, az állatok az emberek számára: maradjon tehát a mongol baromtenyésztő s vadász nép, és ne legyen szántóvetővé.

Nincs oly hős mint Szubutaj Baghador, nincs ki vele erényben mérkőzhessék. Meg sem érzi a fáradalmat, éhhez szomjjal nem gondol. Hiszi hogy öszves legénysége azonkép van megedzve minden baj ellen, mint ő maga; s mert hiszi, azért nem alkalmas a sereg fővezérletére. A vezérnek azon kell lennie, hogy alattvalói éhet szomjat ne szenvedjenek, hogy lovai ne menjenek veszendőbe. Arany mondás: az a leggyorsabb vezér, ki oly lassan megyen, hogy a leggyengébb lépést tarthasson a legerősebbel

A mely szó iránt három ember egyetért, azt

mindenütt bátran ismételhetni; ellenkező esetben soha se aljakatok hitelt a szónak.

Ki sükert keres, az ne szóljon, míg nem kérdeztetik meg, ilyenkor adjon ildomos választ a kérdésre; ha időnek előtte szól, hideg vasat fog pörölyözni.

Jó paripának csak azt mondhatni, mely akkor is ha jó húspan van, akkor is ha fogyni kezd, akkor is ha épen sovány, egyiránt derekasan fut.

A mely szónak helyességéről kimondása után kétség támadott, azt, akár komolyan akár tréfásan mondatott, nem lehet visszavonni.

A házban minden a házi asszonyhoz hasonló.

Utódaink fognak arany ruhákat magokra öltetni, és dőzsölni a puhaság ölében, és délczeg paripákon lovagolni, és szép asszonyokat venni, és nem fogják mondani: „ezt atyáinknak és őseinknek köszönhetjük;“ ők nagyságuk napjaiban megfélekedzők lesznek rólunk.

Midőn az Altaj legmagasabb bérceére értem és körütekintettem, és a rónát táborommal és seregemmel és udvarommal és kísérőimmal borítva láttam, ekképen szólék: ügyekezetem és törekvésem arra van irányozva, hogy őreim, és nőim, és aráim, és leányaim, kik fényesek mint lobogó tűz, kellemes életet éljenek, s gyalog hintókból herélt lovakra szálljanak; hogy lomháraik zsiros legelőre találja-

nak; hogy gyom és dudva országomban sehol se teremjen.

Igy hangzottak Dzsengisz khán mondái.

X.

Azon roppant birodalomhoz, melyet fiainak hagyta, még két tanácsot toldott: hogy egyetértésben uralkodjanak tartományaik felett; s hogy csak legyőzött népekkel éljenek békében. A legidősebbnek, a még atyja előtt elholt Csucsinak Kipszak jutott, az Araltótól nyugotra és éjszakra fekvő tartományok, köztök nagy Kúnország, nagy Bolgárország s a szomszéd volgaparti magyar föld is; egy másik, Csagataj, az Araltóval keletről határos birodalomrészt örökölte; a harmadik, Oktaj, Karakorumból az altaji és tiansai tartományok felett parancsolt; a negyedik és legifjabbik, Tuluj, a Bajkaltótól délkeletre országolt.

Dzsengisz halála után két évvel, 1229-ben Oktaj választatott nagykhánná. Fejdelmi széke-
nek négy párnái a négy égtáj felé néztek, jeléül annak, hogy parancsolni fog keletről nyugotig, déltől éjszakig. Tuluj a kaczolatejjel megtöltött serleget nyújtotta neki, s most rokonai háromszor, a

birodalom nagyai hét ízben hajtottak térdet előtte. „Esküszünk — e szavakkal hódoltak neki — hogy addig míg ivadékodból fenn lesz egy darab hús, mely fűbe vetve evésében akadályozná az ökröt, zsírba mártva szörbölésben gátolná az ebet, nem ültetünk más nemzetségből nagykhánt a thronusra.“

Oktaj három sereget rendelt alkottatni Dzsen-gisz foglalásainak mind külebb terjesztésére. Az egyiket Persia ellen küldötte megtörésére a khovarezmi sah meg-megujuló hatalmának; egy másikat a kaspiumi tengertől éjszakra s a Volga partjain tanyázó népek teljesebb meghódítására; a harmadik, melyet Tuluj és Csucsinak fia Batu kíséretében maga Oktaj vezérlett, Khina végképeni elfoglalására indult. Khina délszaki fővárosa Nanking. Ennek lakosai századokkal az európaiak előtt ismervén a lőport, tűzcsövekkel védték magokat, dörögve villámolva a tárgy újdonságán elszörnyűködött mongolokra. Felocsúdván rémülésökből a vívók, malomkövekkel törték gépeik segédével a városfalakat, bevették Nankingot, s Nankinggal erős állást fogtak Khina kellő közepében. A lakosok Jeliu-Csucsaj törekvéseinek köszönhették, ha viszonylag csekély súlylyal nehezedett rájuk a járom.

Tavaszzal 1235-ben Oktaj országgyűlést tartott Karakorumban. Szándéka volt személyesen

vezérteni a sereget, mely Kipcsakon át Oroszországra törjön, de nagyainak kérelmére Kipcsak kormányzóját Batut bizta meg e tiszttel. Batu mellett több alvezérrel találkozunk, köztök Oktaj fiával, Kadánnal, Csagataj fiával, Pajdárral.

Háromszázezer ember termett a Volga partjain, s Bulárt, a mongol kényuraság ellen fellázadt Bolgárország fővárosát elhamvasztotta; romjait még ma is fürkészik a tudósok. Innen az egymással folyvást meghasonlásban élt oroszokra támadt: Rézán fejedelmei — Juri, Oleg és Román — 1237. késő ősszel Voronesig indultak elejökbe. Vagyunk tizedeért békét vásárolhattak volna. „Vagyunk a tietek leszen, ha vége szakadandott életünknek,” volt a válasz. December 21-én Rézán köhálommá vált; a mongol had gyilkos kezei páratlan dühvel összeöldöstek mindent. A nőnek lemetélték emlőit, a férfinak kiszaggatták beleiből az epehólyagot, másokat megnyúztak, másoknak tüket szúrdaltak körmeik alá.

1238. elején felgyújtották Moszkvát; Szuszdált csellel, Lodomért hős lakosainak felmészárlása után vették be. A főegyházba zárkozott fejdelemnők lángok martalékivá lettek, vagy kardélbe hullottak. Batu most Kuthen kún vezér ellen fordult, ki minapi megveretése után, mint felebb már érintettük, Asztrakhan vidékén tanyázott, s itt újból

megverettetvén, negyvenezer fegyvereseivel egyetemben átkelt a Dónon, át a Dneperen és Dunán; s miután rövid időig Szilisztria környékén mulatozott, a domokosiai ajánlására tanyát, oltalmat Magyarországon talált. Bela annál nagyobb készséggel fogadta be a hontalanul bolyongókat, mivel bennök támaszt remélt az országot netalán megrohanandó tatár-mongolok ellen. De a magyarok nem jó szemmel látták a vendégeket; egy az, mert a kunok nyelve elütvén a magyartól, nehezítette a közlekedést; más az, mert ásiái életét folytatván a kúnnép, s marháival az országban szerteszét bolyongván, kicsapongásai által természetesen vontak magára kivált a földmivelő magyar haragját. Bela, a bajt orvoslandó, Kőmonostorra, Hevesben, magyaroknak és kunoknak gyűlést hirdetett, s itt végzést hozatott: telepítessenek le a kunok; Kuthen s a hozzá közelebb állók szállják meg Pestnek egy részét, a mai nagy és kis Kunságot; a többiek más-más megyékre osztassanak, s mindnyájának nem saját tiszteik, hanem azonképen, mint a magyaroknak, a megyék ispánjai szolgáltatassanak igazságot. Egyúttal határozatba ment, hogy kemény nyakait kerestvíz alá tartsák a pogányok.

XI.

Batu folytatta e közben diadalmas hadjáratát az orosz földön. Pereszlavl és Csernigov elfoglalása után, 1240-ben Kiev előtt termett. A város mészkő-sziklán fekszik a Dneper partján, s akkor-időben gazdagabb és nagyobb levén mint most, számos templomtornyai s aranyozott kúpjai büszkén néztek le a rónaságra. Batu elszédült ennyi fény látására, s követei hebegve hívták fel a várost, adná meg magát. Vsevolodovics Mihály orosz nagyfejedelem felkonczoltatta a követeket. E cselekmény kettős dühre ébresztette a mongol vezért. Faltörői megrendítették a város bástyáit s a vívó hadak beözönöltek; kincseikkel a lakosok az egyházakba vonultak, még egy ízben kísérendők meg az ellenállást, s néhány óra múlva a szent romok közé temetkezendők.

Az orosz hadak egyik nagya, sebekkel borítva hurczoltatott Batu elébe. A körülállóknak is meglepetésére, nem tudni mi okon, kegyelmet adott neki az imént még dúló-fúló mongol. Dimitri — ez volt neve az orosz hadnagynak — hogy a nem várt jótéteményt meghálálja, s hogy hazáját minél hamarabb a mongol-tatár düh alól felmentse, taná-

csul adá Batunak : menne haladék nélkül Magyarországra, hol néhány orosz fejedelmet is fog találhatni, kik előle oda menekültek, s hol az ellenállás valószínűleg igen csekély leszen, mert király és urak mérges meghasonlásban élnek egymással.

A khán, mint felebb láttuk, még 1239-ben Belát végveszélylyel fenyegette, ha nem űzi ki országból Kuthent és népét, ha nem csatlakozik hozzá szövetségesül volgaparti rokonai példájára. Ezek vitézségének nagy hasznát vevén Ásiában, gondolá hogy a dunai, tiszai magyarok hatalmas előhadul szolgálhatnának neki, Európa többől felforgatására. De Belát és magyarjait a keresztyénség érzelmei azonképen mint a haladó műveltség köteléke, mely őket hova-tovább szorosabban a nyugoti nemzetekhez fűzé, eltiltották a szövetkezéstől. Még csak válaszra sem méltatták a felhívást; talán még inkább gondatlanságból mint büszkeségből, különben inkább gondoskodtak volna az eszközökről, melyekkel eltávolíthassák a veszélyt.

Dimitri szavai megérlelték Batuban a szándékot, elborítani hadaival Magyarországot, s Magyarországon át nyitni magának rést a német birodalomba. E végre a mely úton őseink azelőtt háromszáz ötven évvel Kievtől a Karpatokig előnyomultak, azon hömpölygött, veszett árként, Batu ve-

zérlete alatt négyszázezer tatár s mongola magyar határok felé. Utját százezer, Pajdár vezérlete alatt Lengyelországnak vette.

XII.

A magyar haza ekkor már nem állott a hatalom azon fokán, hová a nagy királyok, szent István, szent László és könyves Kálmán emelték volt. Már egy századnál tovább nyesegették külerejét a szomszédok, vesztegették belerejét fejdelem és országnagyok. Harmadik Bela, ki a görög császári udvarból, hol neveltetését vette, gazdag közigazgatási ismeretekkel tért vissza, újból fényt árasztott az országra, de a fény mulékony volt, sirján túl nem világolt a hazának. Fiai Imre és Endre versenyeztek egymással a főhatalomért, s midőn amaz 1204-ben, és fia az öt éves László 1205-ben elhunytak, midőn a szent korona Isten és emberek előtt Endrét illette, annak mutatkozott, ki nem volt méltó, hogy fején viselje. A közügyeket hitvesére, merani Gertrudra bizta, s ez testvérei, Ekbert babenbergi püspök és Berthold kalocsai érsek által szerette volna kormányoztatni az országot.

Ők alkalmatlanok voltak e tisztre, mert nem

voltak hasonlatosak azon főpapokhoz, kik a korábbi királyok idejében annyi hasznos szolgálatot tettek egyháznak, hazának. Mily úri ember lett legyen Ekbert, onnan is láthatni, hogy czinkosa volt Fülepnémet király gyilkosainak; Berthold pedig még tizenöt éves sem lehetett, midőn kalocsai érsekké nevezték. Ezen gyermek mindamellett kinyilatkoztatta, hogy az ország főpapját, az esztergomi érseket nem ismeri felsőbbjének, s ezáltal természetesen az állodalom első rendét, az öszvesmagyar egyházat maga ellen lázította. De a neheztelés, melyet a világi urak részéről vont magára, nem volt kisebb, mihelyest még ifju legény korában Dalmát- és Horvátországok bánjává, erdélyi vajdává és bácsi főispánná neveztetett. E neheztelés dühhé vált, s a düh tetőpontjára hágott, midőn híre futott, hogy Berthold, egyházi s világi állásának csufjára, bujavágyát csel és erőszak által a nádor hitvesén tölti vala. Ő, az elvetemedett, kincseivel elillant, de testvére Gertrud, mert gyanuba jött, hogy a förtelmet legyezgette, áldozatul esett.

Az ország állapota gyászos vala. A királyi palást, mely a korábbi időkben köztisztelet tárgya volt, mert oly vállakról folyt alá, melyek a közügy elviselésére képesek voltak, sárba rántva; az egyház férfiai, kikben az erkölcsiség és tudomány legnemesebb képviselőit szemlélték az ősök, saját tár-

suk által meggyalázva ; az urak, mert nem volt fejedelmi vezér, ki őket nagy czél körül, magok s az ország hasznára, dicsőítésére gyülekeztesse, s mert tér és alkalom nyílt féktelenül garázdálkodniok, hatalmukat, felsőbbbségöket a kisebbek elnyomásában keresve.

XIII.

A dolgok ez állásában határozá el magát Endre király, hogy Palesztinába, a szent földre megyen. A nyugoti keresztyén népek azon szenvedések halálására, melyek a jámborokat érték vala, kik Jeruzsálembe, az Üdvezítő sirjához zárandokoltak, már a tizenegyedik század vége felé szent tűzre gyuladtak megtörni a mohamedanus hatalmat, s Krisztus születésének, életének és halálának színhelyét meg visszafoglalni. Így történt hogy, Bouillon Gotfríd, alsó-lothringeni herczeg, a francia normann és németalföldi nemesség gazdag koszorújával, több száz-ezer főre menő sereggel 1097-ben Niczeát, 1098-ban Antiochiát és Edesszát, 1099. június 15-én Jeruzsálemet vette be. Ekkor palesztinai királylyá választatott, de már egy évvel utóbb elhunyt a dicső férfiú.

Utódai Jeruzsálem fejedelmi székén nem voltak hozzá méltók, s a keresztyén királyok és népek szívében lassankint meg elhalt a buzgalom, mely a Megváltó sirjának megváltására imént még száz- és százezer harczost küldött. 1044-ben Edessza, 1187-ben Jeruzsálem ismét a mohamedánusok, a szeldzsúki törökök kezében voltak. A pápákeleget fáradoztak, hogy a veszélynek elejét vegyék, hogy a veszteséget meg helyrephatólják, de harmadik Konrád német és hetedik Lajos francia királyok 1141-ben süker nélkül kísérelték meg Bouillon Gotfríd nyomába lépni; Barbarossza Fridrik német császár 1190-ben Szeleuczia mellett a Kalikadnus vizébe halt; s az 1191-ben Palesztinába érkezett Fülep-Ágost francia és orosz-lánszivü Richard angol királyok rövid idő múlva összevesztek egymással és seregeiket visszahozták Európába.

Ez időtt harmadik Bela, kiről felebb méltó magasztalással szólottunk, ült Magyarország királyi székén. Neki sok teendője volt itthonn, s ő úgy tudta, hogy nem teszen Istennek kedves cselekedetet, ha a gondjaira bizott nemzet ügyét elhanyagolva a távolba vándorol; de mégis alkalmat kívánt adni a magyarnak, miszerint tagja levén a keresztyén népek nagy családnak, vitézségét és vallási buzgalmat ama szent földön ő is tüntesse ki. E végre kisebbik fiának, Endrének, nagy kincset hagyott fegy-

veresek gyűjtésére, kikkel a szent sír felszabadítására induljon.

Endre csakugyan zászlai alá gyűjtött egy sereg fegyveres népet, azokhoz, kikkel ahitatos érzelmek tüztették köntöseikre a veres keresztet, olyasok is csatlakoztak, kikkel a rablás reménye fogatott fegyvert. Az utóbbiak mit sem gondoltak azzal, hogy Endre őket nem Jeruzsálembe, hanem testvére, a király ellen vezeti, kit istentelen kézzel kényszerített, hogy Dalmát- és Horvátországok kormányát hercegi czímmel reá szállítsa, s ki ellen utóbb is folyvást torzsalkodott. Egy ízben, midőn Endre ellenséges indulattal tábort ütne szemben Imre táborával, királyi gondolat támadt a király lelkében. Maradjatok hátra — mond hiveihez fordulva — s fegyver nélkül, egyedül kormánybottal, mint a fejdelemség jelképével kezében, Endre táborába megyen. Akarom látni, — rivall, ide érkezvén, az őrsökre, — melyiktök fogja ontani királya vérét. Ők néma hódolattal hátrálnak, Imre a testvér sátorába megyen, s a meglepettet karjánál ragadván, a megdőbbent pártosok sorain által saját táborába vezeti. Innen foglyul küldetett Varasd megyébe s itt maradt foglyul Imre haláláig.

XIV.

Endre sok szenvedéstől fogta volna megkímélni az országot, ha idején teljesíti atyja meghagyását; de mert húsz évvel később, 1217-ben, midőn már királya volt a nemzetnek, indult a messze útra, még növelte a köz inséget. Midőn az ádriai tengerhez érkezve, nem talált elégséges hajót fegyvereseinek Kandiába s innen Szíriába szállítására, Zára városát áruba bocsátotta a velenceieknek, hogy gályáikon vitorlázhasson el. Midőn egy ízben a szent földön nem volt pénze, kitörte a drágaköveket Gizelának, szent István nejének koronájából, melyet magával vitt, és kétezer két száznegyven lat ezüstért oda vetette az uzsorásoknak. Képzeltetni, hogy ilyes gazdálkodás mellett seregében nem lehetett rend és fegyelem, s ez okon nem csoda, hogy mielőtt valamely fényes hadi tettet elkövetett volna, visszajött az országba. Mit vitézei magokkal hoztak, az felelevenítése volt a keleten maradt magyarok emlékezetének, kikről homályos dolgokat hallhattak a portékáikat Szíriába s Egyiptomba is hordó bolgár kalmároktól. Endre az akkor már keletkezőben volt mongol-tatár birodalomról, Dzsingisz khánnak Europa elleni készülleteiről is hallhatott volna tőlök holmit, tanuságost, ha a

kiürült kincstár nyomoruságai időt hagynak neki egyébbel is foglalkodnia.

S midőn lábát meg magyar földre tette, elszörnyűködött a boldogtalan. Az egyházi és világi urak — így jajdul fel Honorius pápához adott levelében — elvetemedettségökben oly gonoszságokat követtek el, melyek minden képzeletet felülmúlnak. János esztergomi érsek, a királynak távollétében helytartója, az országból kiszalasztatott ellenei által; Jakab váczai püspök főpapi székének jószágait és jövedelmeit elprédálta, híveinek összevissza szolgáltatja a szentségeket, az alatta levő papokat erőszakosan fosztogatja, sőt közölök néhányat rokonczátlan béresei által halálra veretett. A főispánok közül többen zsebeikben feledve a gondjaikra bizott pénzeket, idegen tartományokba szöktek. Az ország kincstárai üresek egytől egyig; még azon adósságok törlesztése sem áll módomban, melyeket kénytelen voltam útközben tenni!

A kétségbeesett, ha segíteni akar magán, rendszeren oly eszközhöz nyúl, mely még gonoszabbá teszi a bajt. Így történt Endrével is. Magyarország öszves vármegyéinek száma e korban hetvenkettőre ment. Mindenik megyének egy székhelyül szolgáló erőssége, vára volt: innen származik a vármegye név. Ezen erősségekből tartották féken a fő és alispánok, mint a király biztosai, a megye öszves la-

kosait, nemest, nem-nemest egyiránt; ezen erősségek szolgáltak oltalmul a környéknek mind külelenség mind belföldi latrok ellen. E végre állandó katonaságra volt szükség, mely várkatonaságnak hivatott, s mely zsoldot nem pénzben, hanem a várhoz tartozó földekben kapott. Kétségbesésében ezen földekhez nyúlt Bela; ezen földeket olcsóbbnál olcsóbb áron idegenítette el, hogy rögtön pénzt teremthessen magának; ezen földeket eladományozta a körülötte volt uraknak, hogy számot tarthasson hűségükre. Ebbeli eljárása, mert miatta nem volt képes azontúl is a várkatonaság fizetésére, a várak jó karban tartására, — nemcsak inát szegte az ország védelmi erejének, hanem saját tekintélyét is összeroskasztotta. Az adományokat nyert urak nem voltak az úri rend javából valók: gőgjökben most épen nem engedelmeskedtek a királynak, tudván, hogy az már nem bír erővel őket engedelmességre kényszeríteni; gőgjökben még inkább nyomták el a kisebbeket, mert ezek magoktól nem állhattak ellen, s felülről nem nyerhettek oltalmat.

XVI.

E körülmények közt a jók, fájdalmasabban mint valaha, meg-megemlékeztek a régi jobbidőről, midőn Esztergomból és Székesfehérvárból szent István parancsolt nagynak kicsinnek egyiránt, s midőn a nagy király és bölcs tanácsosai azon törvényeket hozták, melyek kinekkinek vagyonát, jogait, szabadságait biztosították. Őszves reményöket boldogabb jövőhöz, e törvények felelevenítésébe helyezték.

A főpapok szabadítéklevelet adattak magoknak, mely őket azontúlra minden elnyomás alól megvonta; de magok biztosítását nem elégezve, egyszersmind hű tolmácsai voltak a nemzet kíváncsának a királyi udvarban, tolmácsai Endrének is érdekében, mert szemeiket többen a király szépen felserdült fiára, Belára vetették, kitől, ha atyja helyébe léptethetik, sorsuk javítását várták. Endre a veszély közeledésének látására engedett a kíváncsoknak, s ekkor — 1222-ben — kelt ama híres arany bulla, mely mind a nemesek mind az ország egyéb lakosainak a szent királytól megadatott szabadságot újra megadta.

Hogy annál nagyobb hatása legyen, kilencz év múlva ismét megerősített az oklevél. De irhában

és papirosban nincsen erő, ha bár az országlás-tudomány egész rendszere állana is rajta; az erő székel a kormányzók személyes bölcseségében, melyel Endre nem birt, s a nemzet jellemében, mely az ő országlása alatt undok bomlásnak indult. Egyesek — a mélyebb belátás mindig csak egyeseknél van — sejdítették, hogy rövid idő múlva gyászosnál gyászosabb csapás fogja érni a nemzetet, olyas, melyhez mérve parányinak fog mutatkozni minden, mit eddig elviselt vala; s hogy csak a szenvedések izzó tüzeiben fog salakjaiból kitisztulhatni, megjavulhatni.

A közhivatalok pénzen keltek; az ország jövedelmei zsidóknak és mohamedánus bolgároknak adattak bérbe. A bérlők hogy magokat gazdagíthassák, nadályokként szopták a szegényebbek vérért, kik tehetetlenségökben, fizetés helyett, gyermekeiket rabszolgácul odaadták a kamaratiszteknek, vagy ezeknek zsidó és mohamedanus szertartásaikhoz tértek által, hogy állásukon segítsenek. Mindez büntetlenül történhetett, mert Dénes nádor, és Miklós tárnok, és Sámuel kamaragróf amattózséreknek még adósak voltak azon pénzösztetekkel, melyeken hivatalaikat vásárolták. Nem csoda, hogy a jámborabbak, midőn Mosonyban, Sopronyban, Győrben megrendült a föld, midőn a Fertő öt helységet: Feketetót, Jakabfalvát, Tó-

csát, Sár- és Kendervölgyét elnyelte, az utolsó ítélet napját várták magokra ; nem csoda , hogy Róbert esztergomi érsek , az egyház átkát mondta Endre fő tanácsosaira, hogy az öszves országot egyházi fegyelem alá fogván eltiltotta a harangszót, a nyilvános isteni szolgálatot, a halottaknak papi áldás melletti eltemettetését. Az ország úgy lőn elítélve, mintha méltó sem volna, hogy lakosainak részök legyen a vallás vigasztalásaiban.

Belának, a király idősb fiának könyörgésére visszavonatott a tilalom; Endre javulást fogadott a pápa követének, és 1235-ben meghalt.

XVII.

Fia és utóda negyedik Bela nem tartozott a léha fejedelmek közé : első fellépése irgalmatlan volt. Dénes nádornak szemeit kitolatta, a többi gonosz tanácsosok vagy megfutamodtak vagy börtönbe kerültek : megannyinak jószágai elkoboztatnak a közkinctár számára. Még atyja idejében beutazta az országot, s a botorul elidegenített vagy eladományozott várföldeket visszavette; most pedig ezen eljárásának szükséges és törvényes voltát külön országgyűlési végzés által nyilatkoztatta ki.

Ellenmondásról szó semlehetett, a büntetés, melyet Dénes nádor és czimborái vettek, elrettentett mindenkit.

De annál mélyebbre feneklett a ragadmányaitól megfosztottak szívébe a boszú gondolatja. A szomszéd Csehország királyának, második Otokárnak, ez idétt életébe került a kísérlet, hasonló rendszabály által a kincstár szükségein segíteni; s ide át is akadtak fondorkodók, kik Bela ellen összeesküdtek, kik előbb Fridrik római császárt, majd babenbergi Fridriket, Ausztria herczegét kínálták meg a koronával, de terveik mindannyiszor meghiúsítottak. E veszély azonban csak ideig-óráig háráttatott el; s baj volt, hogy a király aggodalmas gondoskodása daczára, sem a védelmi várszerkezet nem állíthatott vissza eredeti épségében, — mert valamint egyes emberek úgy a népek életében a mi elmulasztatott, gyakorta tenger áldozat mellett is visszapótolhatlannak mutatkozik; sem más oltalmi eszközök előállítására nem voltak elégségesek a most is csak lassan csepegő pénzforrások. Kínjában Bela nem tudott egyebet, hogy magának pénzt szerezzen, mint még egy ízben a zsidóknak adni bérbe az ország jövedelmeit, mi által, valamint a Kuthennel ide vetődött kunok befogadása által a kisebbeket, a legszegényebbeket is maga ellen lázította.

A király legtisztább szándéka mellett azteredményezették a boldogtalan körülmények, azt az ország mármár gyógyíthatlanná vált s még a nyújtott gyógyszeről is súlyosbuló kórsága, hogy fejedlem és nép között mindig nagyobb, mindig mélyebb hézag tátongott, mely elnyeléssel fenyegette mindkettőt.

XVIII.

Új évet üllöttek Magyarországon, az 1241-dikinek felvirradását, midőn híre érkezett, hogy Kiev a mongolok, tatárok kezében van, hogy árjaik a Karpatok felé hömpölyegnek. Bela még az imént lefolyt évben a Galicziával határos végeket megerősítette, a réseket és nyilásokat, melyeken át előreláthatólag utját fogja venni a tatárság, bevágatta, tíz erdő tuskóival elrekesztette. A szepesi szászok, mint az előrelátó, ovatos néptől várni lehetett, gyűlést tartottak, a veszélyről s az ennek elhárítására szolgáló eszközökről tanácskozándók. Érett megfontolás után végzést hoztak, hogy a Hernád partján egy, meredeksége miatt alig-alig bevehető helyet — Látókőnek hívta a magyar — erős fallal körülkerítenek, s hogy megannyian,

marháikkal, öszves ingó vagyonukkal egyetemben odaveszik magokat.

Kiev bukása után a király küldöttei bejárták az országot, hirdetők a szörnyü veszélyt, s parancsolók, hogy mind a nemesség mind a várkatonáság készen legyen az ellenség viasszaszorítására. A püspökök épen Romába készültek, hová Gergely pápa martius 29-ére egyház-gyűlést hirdetett; s Ugolin kalocsai érsek sajátmaga és a kerületebeli püspökök számára már hajókat bérlett a velenceiektől, midőn parancsot vett a királytól, hogy itt-honn maradjon, hogy ő és püspöktársai fegyvere-seiket készen tartsák.

Bela hirnökei ősi szokáshoz képest körülhordozták a véres kardot, kiáltva: keljen fel mindenki a ki magyar, a ki nemes; keljen fel mindenki, a ki magyar, a ki nemes akar maradni! — De az urak, a nemesek fel se vették az emlékeztetést. Taval is magunkra vártuk a tatárokat, még sem jöttek el, mondá az egyik. S ha jönnek, azért jönnek, mondá a másik, mert üzőbe vették a kunokat, kik általunk botorul befogadtattak, s kik talán épen kémekül szolgálnak nekik. Mese, papjaink által költött mese az egész, jegyzé meg a harmadik, ők fősvénységökben sokallják a római utazás költségeit, s hogy itthon maradhassanak, nyakunkon látják a mongol-tatár világot egész öszvességében.

Arnold nádor dandárjával a galicziai szélekhez sietett, s Bela februarius végén az ország nagyait magához Budára hívta, hol különben isszokása volt a negyvennapos böjt idejét tölteni. A király előadta a gyűlésnek, hogy Batu serege kisebb részét a lengyelek ellen küldötte; elbeszélé a karácson óta túl a Karpatokon történeteket. Mióta harmadik Boleszláv Lengyelországot fiai között felosztotta, mindenik lengyel tartománynak külön fejedelme volt, kik gyakorta véres meghasonlásban éltek egymással. Negyedik Boleszláv, ki 1239-ben Bela leányát Kunegundot hitvesül vette, Krakó és Szendimir felett uralkodott; nagybátyja Konrád a mazovi és kujavi tartományokat, egy másik rokona Gnesent, Posent és Kalist, egy harmadik Oppelnt és Rati-bort birtokolták. Boleszlávot némi felsőbbtség illette volna, de a többiekben nem volt hajlam e felsőbbséget megismerni, Boleszlávban nem volt erély e felsőbbséget érvényességre juttatni. Lublin elhamvasztása után pusztító fegyvereiket a Viszláig vitték a mongolok; s befagyván a Viszla és módot nyujtván nekik a seregesátkelésre, Szendomirt bevették, az erős várul szolgált koprieniczki monostort, lakosainak s az oda menekült nemeseknek felkonczolása után többől kiforgatták, s most már Krakó falait döntögetik. Ilyes veszélyt hozott Lengyelországra a mongol sereg kisebb része, mondá Bela,

a gyűlés át fogja látni, mit várhatunk magunkra a nagyobbtól, ha ez készületlenül találna bennünket, a nagyobbtól, melynek fővezére maga Batu s melyet már csak a Karpatok választanak eltőlünk.

Ez egyszer nem találkozott senki a gyűlésben ki a rémséges ellen közeledését kétségbe merné vonni : a gyanusítás, a hazudozás elhallgattak. S midőn Bela érintette, hogy Lengyelország talán ellen fogott volna állhatni mongolnak, tatárnak, ha veje Boleszláv nagynak, kicsinnek öszmunkálására számot tarthat; midőn az urakat felkérte: csatlakozzanak zászlaikkal a királyi és várkatonasági zászlókhoz, mentsék meg a legiszonyatosabb veszélytől őt, magokat, a hazát; nem fukarkodtak ígéreteikkel most a végórában. De ígéretöket feltételhez kötötték. Ők Kuthen iránt még nagyobb gyűlölettel viseltettek mint Batu iránt, úgy vélekedvén, s talán nem alaptalanul, hogy Bela a pártos urak ellensúlyozását, fékentartását is célba vette, midőn a kunokat befogadá vala. Kivánták tehát, miszerint Kuthen és családja, mint a tatárok kémei és szövetségesei, börtönbe vettessenek.

Bela, bár kénytelen-kelletlen, engedett a követelésnek, s Kuthent és háznépét Pesten őrizet alatt tartatta.

XIX.

A mely szoroson őseinket Árpád a Kárpatokon áttalhozta, azon jöttek be a tatárok is. Martius közepe felé a nádor küldötte hírt hozott, hogy Batu már az úgynevezett orosz kapuhoz, a vereczkei szoroshoz érkezett; hogy negyvenezer szekerczés tisztítja a bevágott utakat; hogy a tatárok néhány nap múlva a Kárpatokon innen lesznek. Diadalmas ellenálláshoz, ha nem érkezik haladék nélkül segéd a királytól, neki, a nádornak nincsen reménye.

S íme, négy nappal később, személyesen Budán terem a nádor; vitézei martius 12-én a magoknak rést nyitott tatárok nyilai alatt elhullottak, s martius 15-én Batu előserege már csak félnapi távolságra volt Budától. Hogy hetvenkét mérföldnyi területet magok megett hagyhassanak, csak hetvenkét órára volt szükségök. Sebesen jöttek, mint a sáskák, mint a szélvész. Pedig midőn a hegyek közül kibontakozva, magok előtt látták a magyar földet, rögtön félelem szállotta meg a legvitézbeket is. A duna- s tiszaparti magyarnak harczias híre neve elhatott mindenikök fészkéig; s ha Batu nem veti magát elejökbe, ha nem ügyekszik könnyörgéssel, fenyegetéssel, buzdítással meg felkölteni bennök az önbizalmat, melylyel Dzsingisz khán diadalai

mindnyájokat eltöltötték, visszafordulnak okvetlenül. Nem tudták ők, mit vezérök tudott, hogy Magyarországon fejdelem és nép meghasonlottak egymással, hogy gyűlölködés, gondatlanság és elbizakodás jobbra balra rángatják a nemzetet, noha már megnyílt előtte az örvény, melyen csak egyetértés s hősi elszántság emelhetik túl.

A minapi végzés óta már hetek folytak le, s az urak, talán egykettőnek kivételével, még mindig hivságos mulatságok között időztek, ki az udvar közelében ki távolabb tőle, emlegetve mit kellene tenni, és nem téve semmit egyáltalában. Most, midőn Buda és Pest falairól már látni lehetett az üszköt, mely nemesnek pórnak hajlékát tűzbe borította, most elvégre siettek az egyházi s világi urak megyéikbe és urodalmaikba, hogy magok körül gyűjtván fegyvereseiket, meg Budán teremhesse nek. A kunokhoz parancsolat ment, gyűljenek haladék nélkül a király zászlai alá, ki a fehértvári és esztergomi várkatonasággal Budáról átkelt Pestre, a felkért, felparancsolt sereget itt bevárando.

XX.

Belának hitvese, Mária, leánya volt Lascaris Theodorosz konstantinápolyi császárnak, művelt, lelkes asszony. A király őt már korábban István váczai püspök s az aradi és csanádi prepostok által az ausztriai szélekig kísértette, hogy itt veszedelem elől biztosítva a zivatar lefolyását bevárhassa, és Fridrik ausztriai herceget, kivel Bela a tatár csorda közeledésének hírére kibékült, segédül hívja. Belának nehezére eshetett, hogy ahhoz kell folyamodnia, kinél pártos jobbagyai még minapában menedéket találtak, ki köztudomásra a magyar korona után ahítozott, s kivel jobb napokban felsőbbségét a had mezején kétszer háromszor érezteté vala. De Venczel cseh király, Belának eddigi szövetségese, kénytelen volt seregét saját oltalmára honn marasztani, s a közeledő veszély oly irtózatossá, annyira magát Fridriket is fenyegető volt, hogy Bela ideítlenség nélkül nem mulaszthatta el a harczias herceg segélyét felkérni.

Fridrik sietett Pestre, de sereg nélkül csak kevesed magával érkezett ide. Talán mert nem állott módjában hadait rögtön felparancsolni, talán mert ezeknek nem vala kedvök, felkeresni a tatárságot. Arról nem lehetett kétség, hogy a herceg

kitüntetheti magát, de hogy Belát nem fogja megmenteni. Mátyás esztergomi és Ugolin kalocsai érsekek ekkor már a király körül voltak : számos

fegyveressel mindketteje. Martius 17-én, midőn a tatár elősereg egyik kalózesapata Pest falai alatt a király láttára gyújtogatna s öldökölné, Ugolin érsek, felháborodván a latrok szemtelenségén, s az

eréjét apró tusákra vesztegetni vonakodó király tétlenségén, nehányad magával kirohant a városból s a visszavonuló tatárságot üzőbe vette. Udvaroncok és polgárok nézték a város kapuinak tornyaikról, mi sors éri a tűzről pattant főpapot. A tatárok könnyű lovaikon, Soroksárnak tartva, mocsáros réten ügettek át; s látván hogy az utánok iramodott Ugolin és kísérei nehéz fegyvereik terhe alatt süllyedeznek s megfenekelnek a mocsárban, rögtön visszafordultak, s a partos helyekről körül fogván a lápot, nyilaikat záporként eregették üldözőikre. Az érsek csak harmad vagy negyedmagával menekült meg, s visszalovagolt a városba, teli boszúval és nehezteléssel, hogy Bela senkit sem küldött segélyére.

A mely nap Ugolin szerencsétlenül verekedett meg a tatár örsökkel Pestnél, az nap más tatár csapat Vácot bevette. A várként erősített egyházba s az ehhez tartozó épületekbe vonult nép férfias ellenállás után leváगतott; a győzők felprédálták az egyház kincseit, felgyújtották az épületeket, s papok, asszonyok, gyermekek, kiknek ív és kard látszatra kegyelmeztek, benveszének az iszonyú zsarátban.

XXI.

Váczról a csapat egyes töredékei újból Pest alá érkeztek. Fridrik ausztriai herczeg, mint a babenbergiek ivadékához illett, vitéz férfiú volt, s hogy vitézségét láttassa a magyarokkal, a falakhoz közelebb jött ellenség közé vágtatott embereivel. A tatárok, mint szokásuk tartá, hátat fordítanak; a herczeg utánok rohan, s láncsájával az egyiket földhez szúrja, a másiknak, ki a csapat főbbjei közé tartozott, karját szablyájával levágja. Amazt emberei felszedik, megkötözik, s a városba czipelik, mire szájt szemet tátottak kivált azok, kik Béla mozdulatlanságát rosallották, s a királyt miatta félénknek hirdették, de másrésről nagy-ildomosan ovakodtak, Fridrik példáját követni.

Ők gyáva dühökben kisütötték, hogy a legveszedelmesebb ellen nem a városon kívül hanem a város falai között van : a fogságban tartott Kuthen, kit folyvást árulással, a tatárokkal egyetértésről annyival is inkább vádoltak, mivel tudomásukra jutott, hogy Batu seregében kunok, a Kuthentől elszakadt s régi telepeikben megmaradt kunok is találkoztak. Bela néhány emberét Kuthenhez küldötte, kik őt a királyi táborba, mint biztos helyre, kísérik, de a kún vezér hallván, látván a háza

körül ellene süvítő, üvöltő sokaságot, nem merészlett a küszöbön kilépni. Fridrik észrevevén, hogy alkalom kínálkozik népszerűségét Bela rovására öregbíteni, fegyvereseivel a Kuthen vérért szomjazó tömeg élére állott, s az épületre tört, melyben eddiglen a kún, családostul, néma aggodalomban várta a fejleményt. Most íveikhez kaptak Kuthen és kísérői s elszántan védték magokat, de a tömeg súlya alatt összeroskadtak. Fejeiket a zendülők levágták, s az ablakokból a künn maradt czimborák közé dobták. Nem volt vége az örömrivalgásnak, hogy ime bérét vette az áruló. A szenvedelem vakká teszi a legbölcsebbet is, butává a sokaságot.

Fridrik herczeg, miután ekkép oltalmára volt Belának, haza lovagolt országába.

XXII.

Kuthen erőszakos halálának hírére, — mint-ha ragályos volna a gyilkosság, — felkonczoltattak az elrémült s hogy ijedelmét palástolja, kegyetlen-né vált falusi nép által a közte letelepedett kunok egyéb főbbjei is. A város példáját követte a megye. Semmi csoda, hogy a kún-ság, mely épen Bela zászlai alá készült, rögtön megváltoztatván szándékát, boszút veendő a magyarok ellen fordult. Vedd köszönetül e csapást, hogy véreid Kuthent megölték, — kardját e szókkal mártotta, a hol találhatá, magyar szomszédjának szívébe a kún.

Bulcsu csanádi püspök s Miklós, Bori fia, és velök számos nemesek, kik családjaikat a nyugoti szélekhez akarták kísérni, hogy onnan visszatérve, személyesen Bela hadaihoz csatlakozhassanak, útközben a kunok által megtámadtattak, s a püspök kivételével, mint ki kórságos állapota miatt, az útközetben nem vett részt és szekerén szolgálai által tovább hurczoltatott, — majdnem mindnyájan felkonczoltattak. A kunok böszültségökben szintén tatár dühhel pusztították az országot, s Bela híveiből csakugyan Batu szövetségeseivé lettek. Mitől félt a nép, azt előidézte eljárása által.

E közben, martius 18-ikán, a sidlovi téren

Pajdár mongoljai által újból megverettek a lengyelek; s Boleszláv, anyjával és hitvesével, a krakói várból, útját ipához Magyarországba vette, hol megtudván a tatárságnak ide is benyomulását, a kunok lázadását, országának széleihez vonult vissza. Székhelye, Krakó, martius 30-án, — husvét vasárnap — elhamvasztatott. Innen Boroszlónak tartott Pajdár, melyet saját lakosai felgyújtottak; és Boroszlón túl átkelvén az Oder vizén, Lignicznél, április 9-kén még egy ízben megütközött a lengyelekkel s a segédökre jött néemetséggel, és még egy ízben diadalmaskodott felettök.

XXIII.

Batuval egy időben más oldalról más mongol sereg is nyomult a magyar birodalomba. Kadán, Galicziából és Moldvából Erdélyt szállotta meg, hol pusztító fegyvereit nyugot és dél felé vivén, épen husvét vasárnap, épen az nap, melyen Pajdár Krakót felperzselte, Rodna bányavárosra támadt. Német lakosai vitézül oltalmazták magokat. Kadán visszavonulást szinlelt, mire a néemetség örömeben tivornyázáshoz látott, a tatárok pedig megragad-

ván az alkalmat, egyszerre több pontról a városba nyomultak. Ellenállásról most már szó sem lehetett : a polgárok megadták magokat, kegyelmet nyerve jutalmul. A szászok, három helytt is megveretvén, Rodna bukása után, alávetették magokat Kadánnak, hogy vagyonukat, s ha ezt nem, legalább életüket menthessék meg. Közülök hatszáz a mongol seregbe soroztatott; ispánjok, Arisz-kald, kénytelen volt kalauzul szolgálni Kadánnak, ki utját Magyarországba vette. Egy harmadik tatár-csorda, Szubutaj Boghador vezérlete alatt, a Szereth vizén jött át már korábban Moldvába, Erdélybe, versent pusztitva Kadánéval. A domokosiak, kik a moldvai kunokat a keresztyén válásra térítették volt, köztök Pál, kiről mint e szerzetnek Magyarországon honosítójáról felebb volt szó, s talán a jámbor Julián is, ki első hozá vala hírét a mongolok érkezésének, ekkor estek vallási és hazafiúi buzgalmuknak áldozatul.

XXIV.

Pesten hatvanezer ember gyülekezett Bela körül, ki a fenforgó viszonyok között seregének tetemes növekedését már nem remélhette. Benedek nagyváradi püspök és Boch gróf vitézei, kik útjukban a királyhoz, már Eger környékét elérték, itt felmészároltattak. A Tiszától két, három zászlóaljnál több nem igen érkezhettek a dunai és szlavóniai dandárokhoz, melyek közül egynémelyik gyér sorokkal és lassadan, de elvégre mégis a király körül gyülekezett. Erdélyt a zászlósok között csak püspöke és Miklós szebeni prepost képviselhették népeikkel a királyi seregben.

Bela a dolgok ez állásában engedett Ugolin érsek unszolásainak, s további halasztás nélkül öszves erejével Batu elébe indult. A khán visszavonult mihelyest a királyi hadak közeledésének hírért vette, talán hogy az eldöntő ütközet előtt egyesülését némely különvált csapatokkal, névszerint az Erdélyből hozzá sietett Szubutajval eszközlésbe vehesse, talán csak oly czélzattal, hogy az eleve kiszemelt vérmező felé vonzza a királyt. Ennek kísérei a khán visszavonulásában futást látva, mohó elbizakodással rohantak utána. A mongoltatár sereg Egert, az általa már korábban kifosz-

tott gazdag püspöki várost, balra hagyván, átkelt a Sajón, s a tulsó parton három folyó — a Sajó, Hernád és Tisza oltalma alatt tábort ütött, miután a hidat, melyen közel a Hernádnak a Sajóba szakadásához átkelt, erős őrizettel megrakta. Bela szemben velök Muhinál, Ónod, Keresztúr és Sajószöged közt fogott állást. Midőn Batu a gesztelyi hegyektől délre eső egyik dombra a magyar tá-

bort szemügyre vevén, látná, hogy az egymásba fűzött és mindünnen szekerekkel környezett sátrak között a seregrészek még csak nem is mozoghatnak, felkiáltott : mienk a győzelem! mert oda át birka-akolt látok, melybe vezéreik a magyarokat oltalmul berekesztették!

Belában a becsületes szándék nem hiányzott; buzdító szavakkal járta be a tábor keskeny sikátorait, és több dandárnak maga nyújtott zászlót. De nem ő, hanem testvére Kálmán volt a vezér, ki első ifjúságában királyi czímmel Galiczia felett uralkodott, ki ekkor évekig viselt hadat az oroszokkal, míg általuk királyságából kiszorítatott, s ki most, mint dalmát- és horvátországi herczeg tetemes had-osztalékot vitt bátyja zászlai alá. Nagyobb háboruról, úgy látszik, csak neki volt fogalma a se-regnél.

Néhány napig már mozdulatlanul állott szemben egymással a két tábor, midőn este Batuéból orosz szökevény jött a királyhoz, hírt hozva, hogy a mongolok készülnek éjfélben átjöni a hidon, s a magyar tábort egész erővel megrohanni. Kálmán herczeg s Ugolin érsek, miután vitézeik a tábor bonyodalmaiban nem minden nehézség nélkül lóra kaptak, siettek a hid felé. Egy ellenséges csapat már átjött volt a hidon, de megtámadtatván Ugo-
lin és Kálmán fegyveresei által, része az innenső

parton veszett, része a hidra s onnan a Sajó bal partjára kapott, nem kevesen a folyamban haltak el. A mieink elfoglalván a hidat s őrizetet vetvén a hidfőbe, visszajöttek a táborba, hol mint diadalmasok, harsogó örömrivalgással fogadtattak. Az örömrivalgók nyugalomnak adták magokat, mint kik egyelőre semmi veszélytől sem tartanak : Kálmán virrasztott s vele az érsek. De a Sajó tulsó partján Batu sem sietett kiheverni az imént vett csapást : tanácsot tartott vezértársaival, tanácsot névszerint a hetven éves Szubutaj Boghadorral, ki első ifjuságától fogva egyike volt Dzsengisz khán meghittjeinek, egyike azoknak, kik a hóditó szeréhez lánczolták a diadalt, és mindnyája között a legfélelmesebb — rettenthetlensége s még Dzsengisz által is sokallott zordonsága miatt.

XXV.

Hajnal előtt a mongolok hét hajító géppel roppant nagyságu köveket szórtak a hidfőre és örökre; s megölvén vagy jelüzvén az utóbbiakat, mikorra viradott, Batu a tatár erő tetemes részével a Sajó innenső partjára tódult át. Kálmán, és Ugolin nem voltak képesek őket viasszorítani, mert a hadak nagyobb része éjtszakának idején nem akará odahagyni a tábort; a ki hozzájuk csatlakozott az a jeruzsálemi templom vitézeinek főnöke volt. Batu hadai tízszer is hússzor is felülmúlták az övéiket, s ők mindamellett még reményt tápláltak erőt vehetni a mongolon, midőn Szubutaj a hidon felül és alul selejtes helyeket talált, melyeken ló és lovas veszedelem nélkül kaphattak fel az innenső partra, s hol a magyarok által észre sem véve, dandár dandár után sorba, rendbe állott.

S most Kálmánt és társait minden oldalról körülfogják. A mely pillanatban a herczeg szemébe szökött a veszély, abban vég-erőfeszítéssel utat

nyitott magának, utat nyitottak magoknak társai, ki a gyilkos tusából, be a biztosságot hazudó táborba. Egy pillanat mulva körül volt kerítve ez is, körül minden oldalról. Nyilzápor követte őket egész a királyig; ennek környezetében borzasztó zavar mutatkozott, mihelyest kezdetét vette az ütközet. Beteljesedett mit Batu jövendölt vala: a fonákul rendezett tábor a magyarok mozgalmait gátolta, s midőn a vérmes remények közt elszunnyadtak, felébredvén, nyílfelhőt láttak fejeik felett, mintegy hálóban érezték magokat, mely támadást s védelmet egyiránt lehetetlenné tett.

A főbbek nyomoruságukban a királyt okolták, kinek fényes fehérségű sátora célpontul szolgált a nyilaknak, s a kalocsai érsek, kihez a bátortalan-ság gyanuja nem férhetett, meggersztvén hangját, boldogtalannak mondá az országot, melynek fejedeleme hanyag, melynek nagyai gyávák. S e közben a nyilak sűrűen és mindig sűrűebben hullottak a tábor tömkelegében ide s tova futkosókra, s a szekerek és egyéb szállítási készülétek, melyekkel, mint védfallal, vették magokat alkonyban körül a hadak nagyai, felgyújtatván a mongolok által, lángnyelveikkel már a szélső sátorokat kezdték nyaldosni.

A rémülés nagyobbá vált s mindig nagyobbá. Pedig csak imént még Batu — ő ki annyi öné-

zettel, annyi bizalommal jött át a Karpatokon — vissza lett volna térendő, ha Szubutaj nem hivatkozik Dzsengisz khán intésére: hogy a ki erőt akar venni a magyaron, annak nem szabad megállapodnia a Tiszánál, annak a Dunáig kell haladnia előre.

XXVI.

Kálmán még egy ízben akará megkísérteni, nem mit tehet az önmagába bízó vitézi erő, — mert ő hadi tapasztaltsága daczára inkább a kegyelet s vallás embere volt mint a harczias dicsőségé, — hanem hogy mire képes az önmagát feláldozó, elszánó lélek. Harmad ízben is maga mellé vevén Ugolint s a templom vitézeinek főnökét, délben a sereg színével a mongolok legsűrűbb soraira tör. Küzd és küzd majdnem alkonyig; a kalocsai érsek, vitéz ősök ivadéka, vitéz halállal mult ki oldalánál; másik társa miután szekerczéjével több mongol főt ütött le nyakaikról, holtan rogyott le mellette; s Kálmán még mindig vívott, mélyen s mélyebben nyomulva a mongol gombolyagba.

Ekkor súlyos sebet veszen, s kísérői vissza a táborba nyitnak utat magoknak. Kálmán itt csak halottakat és haldoklókat lelt. Míg ő és társai künn a muhi réten vívtak az ellennel, a közben rést találva a táborban maradottak, örvöngő fővel futamodásnak eredtek; s a mongolok, mintha kezükre kívánnának lenni, tágas utcát nyitottak a szökő hadnak.

Csak elhalasztották a mészárlást.

Kit most kezükre akartak keríteni, az Bela

volt, de őt híveinek önfeláldozása — az oklevelek Sándor grófot említik az Abák véréből, Detriket Mohol fiát, Bogomért Gutkeled nemzetségéből, a Forgács testvéreket, s több másokat; a hagyomány Rugacsról a Fáyak őséről is teszen szót, — halál és fogság elől biztosította.

A főpapok közül, ki a csatamezőn, ki futamodás-közben, elhullottak számosan; halálát néhány a király oldalánál, a király védelme közben vette. A nagyobb papokból — mint az egykoruak írva hagyták, — elestek : Mátyás esztergomi érsek, kit hűségeért, de azért is különösen kedvelt a király, mivel együtt növekedtek fel, s kinek tanácsával örömet élt fontos tárgyakban; Ugolin kalocsai érsek, főnemes vér ivadéka, ki a parányi dolgokat elutasítá magától, hogy a világ nagyobb ügyeivel foglalkodhassék, s kibe a magyar nemesség bizodalmát vetette; Gergely, győri püspök, nemeserkölcsű és tudományosan művelt férfiú; Rajnald erdélyi s Jakab nyitrai püspök, — az utóbbitak jámbor élete és becsületes magaviselete különösen ajánlották; Miklós szebeni prepost, a király al-kanczellárja, ki mielőtt a halál jármát magára venné, egy nevesebb tatárnak fejét levágta; Erád bácsi és Albert esztergomi esperesek, az utóbbik jeles törvénytudós. A nagyobb és kisebb világiak közül pedig mennyien fultak vízbe, mo-

csárba, mennyit emésztett meg a kőszénolaj-tűz, melyet borzasztó ügyességgel szórtak a magyarság sorai közé, mennyit a vas, ki mondhatná?

Két napi földre — a Sajótól Pestig — mindenütt holt-testeket láttál egymás mellett feküdni, mint bányában a követ. Mit mondjak az aranyról, ezüstről, paripákról, fegyverekről, ruhákról s egyéb holmिरól, maradványairól azon számtalanoknak, kik az ütközetben vagy futás közben elhaltak? A paripák, nyergeikkel és kantáraikkal urak nélkül szerteszét nyargaltak, bőszyúlten zajtól és zsibajtól, gazdáik után nyerítve, s nyerítésöket

nyögésnek és sirásnak vehetted volna. Gyilkolásban még inkább gyönyörködött a tatár, mint rablásban.

Úgy látszik, aprilis elején éré vala őseinket a borzasztó csapás.

Ők megfeledkeztek a sajóparti vész napját számunkra feljegyezni, hogy némán, magunkba szállva üllhessük meg ennek is emlékét, mint annyi egyébnek előbb és utóbb, melyeket a sors reánk küldött, vagy melyeket léha elbizakodásunkban, féktelenség és egymást-marczonglás által magunk hoztunk magunkra.

XXVII.

A muhi térséget nyugotról Diósgyőr erdei szegik be. Ide menekült Bela, s innen éjszának vevén utját, egy ideig Turóczban, a Forgácsok zniói várában tartzkodott. A futamodók nagyobb része Pestnek tartott, s mint imént látók, közülök ezren és ezren a példátlan könnyűségű mongol lovasság által utólérettek, felkonczoltattak. Kálmánnak sükerült a nehéz seb daczára, melyet a Sajónál vett, Pestre, s innen Somogyba, Segesdre menekülni. Bertalan, pécsi püspök, életét László grófnak köszönheté, ki még semmit sem tudva a sajóparti veszedelemről, dandárát a király elébe

vivé, s ki megszalasztván a püspök nyomában volt tatár csapatot és megtudván tőle a történeteket, vele a legközelebbi révnél átkelt a Dunán.

Pest gazdag német lakosai, akkor is nagyból kereskedők, Kálmánt s fegyveres kísérőit örömet városuk kebelében marasztották volna. A herczeg idétlennek látva a kívánságot, tanácslá a polgároknak, ne kísérlenék meg a csak hézagosan erősített város védelmét; gondoskodjanak életök megmen-

téséről, nem a helynek oltalmáról. De a polgárok még csak nem is sejdítve a királyi sereg ily gyászos, ily rögtöni bomlásának lehetőségét, javaik megmentéséről eddig épen nem gondoskodtak; s Pest bekerítetett a mongolok által, mielőtt a lakosok ingó vagyonukat biztosabb helyre szállíthatták, városukat jobban megerősíthették volna. Számuk nagy mértékben növekedvén a futamodó nemesség által, mely a közel falvakból családostul vagyonostul idevonult, árkaik és töltéseik megett ellenállásra határozták el magokat. De a mongoloknak csak három nap kellett, hogy ostromgépekkel rést törjenek a falakban; rablás és gyilkolás után elhamvasztották a várost.

Pest szomszédságában nagyszerű monostoruk volt a domokosiaknak, erős fallal levén körülvéve, várhoz hasonlatos. A szerzet tagjait elrettentette a sors, mely társaikat Moldvában érte vala: ők futásban kerestek menedéket. A ki benn maradt az Bánfi Buzád volt, egy jámbor aggastyán, ki jószágait már régebben fiai között elosztván, Istent szolgálándó, a domokosiak kamzsáját vette magára. Tíz ezer pór-férfiak, nők, gyermekek körülötte gyülekeztek, tőle az egykor híres vitéztől s most a szentség sugaraitól körülvett férfitől, még inkább mint a monostor falaitól remélve oltalmat. Hősi ellenállás után ottvesztek megannyian: kit a kard

s a nyíl megkimélt, azt megemésztette a tűz, azt a többihez temették az omló falak.

XXVIII.

Kálmán Segesdről átkelt a Dráván Szlavoniába, hol rövid idő múlva elhalt sebében. A hely, hová eltemettetett, csak meghittjei előtt volt tudva, mert máris híre szállt, hogy a mongolok feltörik a sírokat, nem annyira rablási czélzatból, mint részeg dühben, mely leszáll a föld gyomrába, a holtak hamváig.

Saját halottaikat hasonló bánatalom nem igen érhető vala, azok titokban, mennyiben lehetséges volt, az erdők sűrűségekben temetettek el, külön, e tiszttel megbízott hadosztályok által. Így történni lehetett azokkal is, kik a Sajó partján, a muhi térségen elhullottak, s kiknek számuk nem lehetett csekély, mert, mint felebb láttuk, a hazafiak közül nem kevesen drágán adták el élteket. Főbb halottaikat a mongolok vissza, ásiai telepeikbe küldték, hová nyitva tartották magoknak az utat, Halicstól Kazánig máris járomban lévén az orosz népségek, s Batu öcsese, Szindúr, fegyverben állván a Volga partjain.

Számlálhatlan sokaság tódult a halottak elébe. Mindenikök sirjába egy ménlovat, egy kaczo-lát s egy csikót is temettek a tátosok, hogy az ár-nyékok országában nem mint talpas, hanem lóháton hadakozhassék, s hogy kaczolatejben rövidséget ne szenvedjen. Egy negyedik ló leöletett a halotti tor vendégei számára; kitömött bőre a sír fölébe illesztetett s négy kőfallal körülkerítetett. Midőn több évekkel utóbb franczia követ járt belső Ásiá-ban, megmutatták neki a pompás sátort, melyben Bela a sajóparti vészes éjtszakát tölté vala, s megmutatták a síremlékeket, melyek a muhi téren el-hullott mongolok felett emelkedtenek.

XXIX.

Azalatt míg Batu és Szubutaj válságos ütkö-zetben vívtak meg Belával, Kadán is ernyedetlenül folytatta részéről a pusztítás művét. Rodnáról egyenesen Nagyváradnak tartott, hová a tiszántuli megyékből seregesen tódult volt az asszonyi nép, mert vár és város mindnyájának biztos menedéket látszott ígérni. A püspök s a káptalanbeliek na-gyobb része nem osztozkodtak e bizodalomban : ökodahagyván székhelyöket, erdőből erdőbe buj-

dostak. S Kadán csakugyan könnyű szerrel vette be a várost, s be a várat is hosszabb vívás után. A szent László által épített nagyszerű székes-egyházat felgyújtotta; füstben, lángban veszttek a városból a várba, a várból az egyházba tódult hölgyek. Kik életben maradtak, azok megőrültek a gyaláztatástól. A fogoly papok, nemesek, polgárok, várkatonák a város elébe vitettek s itt halomra öldöstettek.

A megfutamodott káptalanbeliek között volt egy Ruggiero nevű olasz születésű kanonok, ki a tatárjárásról egy könyvecskét hagyott reánk, s kit a nyájas olvasó, érdeklél és részvétell fog bujdosásában kísérni.

„Mi éjtszakának idején Tamáshidja felé vettük útunkat; — így ír — a mezőváros német lakosai nem hagytak bennünket hídjokon átkelni a Kőrösön, azt akarták, hogy maradnánk velök s védenők meg közösen helységöket a mongolok ellen. A kívánság nem volt ínyünkre. Mint is lehessen Tamáshidját oltalmazni, ha még Várad is bukott. Tanácsosbnak láttuk, magunkat egy félszigetben megvonnunk, hová a szomszéd falvakból számos népség gyülekezett. A keskeny ösvény, mely a szigetbe vezetett, három torony által volt megvédve, s a bevágott erdő tuskói által épen elrekesztve. Itt maradtam néhány napig, míg kémeink az első ta-

tár csapat közeledését hirül hozták. Ekkor megszállotta félelem, s mert a többiek nem akartak elereszteni, szolgálaimmal és lovaimmal egy este megszöktem. Nyolcz órai lovaglás után Csanád előttünk feküdt hajnalfényben, mindnyájunknak nyugalmat, biztosságot legalább néhány napra ígérő. S íme, hallom, hogy azelőtti nap Batu tatárjainak egyik dandára már bevette, feldulta a várost, hogy átkelnünk a Maroson annyi volna, mint elébe mennünk a bizonyos halálnak. Mit tegyünk mit nem tegyünk? lovainkat bekötöttük egy szegény pórnak kunyhójába, melyet a kalózok mint a kész nyomoruság hajlékát még csak felgyújtásra sem tartottak méltónak; mi pedig egy árok fenekén húztuk meg magunkat alkonyig. Ekkor vissza-lovagoltunk, honnan jöttünk vala, és szégyenpiron-sággal meg besompolyogtunk a szigetbe.

Ha urát szerencsétlenség éri, elhagyja, meg is lopja a rossz szolga. Így történt velem is. Embe-reim elorozták pénzemet, ruháimat, s én másod-magammal majdnem meztelenül maradtam a szigetben. De őket nyomban érte a boszú. Midőn vagyonommal odébb állottak, egy rabló tatár csapat kezeibe estek, s mert az elcsent javakat dugdosták előttök, általok felkonczoltattak. E hírt sarkon érte a másik : hogy Tamáshidját feldulták, lakosait kardélre hányták a tatárok. Hajaim felborzad-

tak, lelki szemeimmel már láttam a veszélyt, mely néhány nap, talán néhány óra múlva érni fogja a szigetet. Ismét elhagytam s ez úttal végízben. A közel erdőbe szaladtam, rengetegből rengetegbe bujdostam. A tatárok tettetvén magokat, hogy a vizen által akarnak a szigetbe nyomulni, a védtelen part oltalmára csalták az öszves lakosságot. S ekkor egy másik csapat bevette az örök nélkül hagyott tornyokat és szekerczéseivel utat nyitván magának a szigetbe, oly borzasztóságokat követett el, melyektől még a Kőrös árjai is elszörnyűködtek.

XXX.

Midőn Csanádból Arad ellen indulnának a tatárok, bántatlanul hagyták Nagylakot, melyben hetven falu lakosai kerestek menedéket, bántatlanul a czisztercziek egresi monostorát, melyben, mint erősségben, válogatott vitézek, nemcsak a szerzetes társakat és kincseiket, hanem az oda futamodott úri hölgyeket is oltalmazandók voltak. Egres délczeg vitézei kapdosták az utóhadat, s egynél több tegzet és ivet hoztak be a monostorba, a leöldösött mongolokat künn feledve. Ifjak, leánykák már nem látták egőkön a vészfelleget.

Midőn feldúlva, felperzselve volt az egész

környék, visszajött a gyilkos csorda, s Nagylakot körülkerítette. Először is a fogoly magyarokat küldötték az árkokba, a falakra, s midőn ezek egytől egyig elhullottak, utánok vetették az oroszokat, a bolgárokat, a kunokat. Megettök kaczagva állottak a tatárok, a ki hátat fordított, azt megölték. Így folyt hét nap hét éjtszaka a vívás, s midőn foglyaik testeivel megtelt az árok, kezökben volt a város. S most bekövetkezett a fosztás, s a fosztás után a mészárlás. Ezt rendszeresen, mint szokásuk vala, magok a tatárok hajtották végre, míg karjaik kifáradtak a gyilkolástól.

S most döntő gépeiket az egresi monostor elébe vitték, reményt nyújtva a bennlevőknek, hogy a nagylakiak sorsában nem fognak osztozkodni, ha nem követik a nagylakiak példáját. Ellenállás esetében előbbutóbb bizonyos volt a végveszély. A monostoriak tehát leeresztették a hidat, kinyitották a kapukat. S a tatárok csakugyan életbe hagyták a szerzeteseket, de a fegyveresek közül egy sem kerülhetett ki a halált, a hölgyek közül csak a legszebbek, kiknek halál helyett a fertelem jutott osztályrészül.

XXXI.

Az éjszakkeleti Karpatoktól, a moldvai és havasalföldi szélektől a Dunáig, már nem állott ellen senki, semmi, az egy Látókő kivételével Szepesben, melynek vívásával úgy látszik, nem igen bajlakodtak a tatárok, talán mert jelentesség nélküli fészeknek tartották.

Batu most azon volt, hogy a hegyek között, az erdőségekben bujdosó népet szokott foglalkodásaihoz visszacsalhassa. Említettük felebb, hogy Miklós szebeni prepost, a király alkanczellárja, egyike volt azoknak, kik Bela kíséretéből a Sajónál elhul-

lottak. Nála, vele levén a királyi pecsét, kezébe jutott a mongol vezérnek, ki most néhány fogoly pap által Bela nevében ily tartalmu leveleket írtott s küldözgetett szét országszerte :

„Az ebek vadságától és dühétől ne féljete; házaitokból se mozduljatok ki. Mert ámbár előre nem látott zavar miatt odahagytuk a tábort, és sátoraink ottvesztek : mégis rövid idő múlva, ha Isten úgy akarja, meg helyrepótoljuk a veszteséget, erős haddal támadván újból az ellenre. Ezek így levén, csak imádkozzatok, hogy az irgalmas Isten kegyelméből, ellenségeinket agyba-főbe verhessük.“

Rövid idő múlva seregesen érkezett haza kivált a földművelő nép. S ne csodáljuk, ha a szegényebb, az alsóbb osztálybeliek hitelt adtak e levélnek ; maga a nagyváradi kanonok Ruggiero, kit imént helyből helyre, erdőből erdőbe kísértünk, írásban hagyta, hogy visszatért Nagyváradra, s ezáltal maga kovácsolta magának a rabság békóit.

XXXII.

Másokat visszatérésre bírtak a mongolok által szabadon bocsátott foglyok, kik Batu nevében életét, vagyonát biztosították mindenkinek, feltéve, hogy aláveti magát a győzőnek. Szinte különösnek tetszett, midőn annyi gyilkolás után még annyi ezer és ezer lakos jött napfényre.

S most a meghódított országrész szervezéséhez láttak a mongolok.

Felosztották száz tumari-ra vagy kerületre, mongol igazgatót állítva külön mindenik kerület élére. Ezen igazgatók időről időre, néha hetenkint tanácskoztak egymással, vásárokat tartattak, igazságot szolgáltatottak, szóval, a közigazgatásról gondoskodtak. Meglehet, hogy ekkor számláltatott meg első ízben az ország népessége : a mongolok valamennyi országaikban szigorú pontossággal vették számba a lakosságot, az adó célirányos felosztásának eszközlésére. Adófizetés alól csak a papok, névszerint a keresztyén papok is voltak felmentve. Ha Dsengisz és Oktaj nagyhírű tanácsosa Jeliu-Csucsaj Batut Magyarországba küldi, Bela kamara-tisztei holmit tanulhattak volna tőle. Midőn találkoztak, kik a közjövedelmek bérben-adását tanácsolták, hogy rögtön pénzforrást nyithasson.

magának a nagykhán, s midőn Oktaj hajlandónak mutatkozott a tanács elfogadására, éles fájdalom jelenkezett Jeliu-Csucsaj arczatján, s a szintoly hű mint értelmes miniszter egész erővel ellenezte az indítványt. Midőn ez mindamellet végzéssé vált, felkiáltott : e pillanattól veszi kezdetét a nép nyomorusága.

XXXIII.

Batunak ekkor még szándéka és reménye volt, az országot állandóul alája vetni a mongol felsőbbségnek, s így természetesen arról kell vala gondoskodnia, hogy pusztasággá ne váljék, hogy jövedelmezzen, hogy része legyen némi közigazgatásban. S addig míg a termés betakarítatott, csakugyan biztosítva gondolható életét, vagyonát a lakos; úgy látszott, mintha dühökkel felhagytak volna elvégre a mongolok. De mihelyest aggodalmuk, hogy a vadonná vált országban éhen veszhetnének ők is, eloszlott; mihelyest látták, mint készül meg fegyenesedni a magyarnak megtörhetlen lelke, folytatták kegyetlenkedéseiket gúny és hahoták között, melyekkel rászédett elleneik kivégeztetését szokták kísérni.

A gyilkos csoportok faluról falura jártak, s egybehíván a lakosokat — férfiakat, asszonyokat, gyermekeket — felosztották magok között a bakók szerepét. Őrdögöknek látszottak nem embereknek. A férfiak közül az erősbekeket életben tartották, rabszolgácul s előcsapatul hadaikban, az ellenség első rohamának felfogására. A gyengébbeket, az aggastyánokat, a nőket és gyermekeket rendbe ültették, s levonván öltözeteiket, mintegy gyakorlatképen lötték nyilaikat a nyomurúakra. Olykor-olykor a fogoly nők közül a legszebbek mongol asszonyok kezébe jutottak, kiktől büntet-

tésül, hogy kéjőket agyózók velök töltötték, válogatott kínok közt vettek halált. Máskor a kiskoruak mongol gyerkőczék elébe állitattak, kikatyáik vezérlete alatt furkosokkal agyba-főbe verték áldozataikat.

A ki magát és az övéit biztosítani akarta a veszély ellen, az kénytelen volt a kunok példájára, szövetségesül állani be a mongolokhoz, s elleneik ellenévé válni. Találkoztak ilyesek, s Ruggiero szerencséjének tartá, hogy mint ilyenén mongol-magyar rabszolgája, legalább életét biztosítva láthatta.

XXXIV.

Ez volt 1241. második felében a nemzet sorsa: lássuk a királyét.

Bela, röviddel a sajói nap után, kilencedik Gergely pápát István váczai püspök által értesítette az iszonyu csapásról, mely őt, az országot, s mindkettőjökben a keresztyénséget érte vala. Sűrű könyhullatás közt olvastuk leveledet, — válaszolá ez neki, — melyben országod tetemes részének a tatárok általi elfoglalásáról értesítesz bennünket. De mi erős reményt helyezünk Abban, ki ámbár Szena-

kheribet, az asszíriai királyt, Izrael földére bocsátotta, mégis Ezekhiás bűnbánata által engesztelődve, egy éjtszaka megsemmisítette az ellenség seregét. Mi tégedet, mi országodat nem fogjuk e nyomorúságban elhagyni; mi téged és családotat a szentszék oltalma alá veszünk, mi neked és mindazoknak, kik ruhájokra tűzvén a veres keresztet, Magyarország oltalmára kelnek, adományozzuk azon bűnbocsánatot, mely a szent sír védelmére kellőknek szokott kijárni.

S a pápa csakugyan felhívta az öszves keresztyén világ püspökeit, buzdítsák népeiket a kereszt felvételére, mert a veszély nemcsak Magyarországot, hanem általában a keresztyénséget fenyegeti; s fogadják tisztelettel a királyt, nyújtsanak haladék nélkül segélyt, ha ez országain kívül keresne menedéket. E felhívás következtül történtek is némi készülétek Németországban a kereszt felvételéhez, de a szándék dugába dült, kivált azért, mert második Fridrik német császár nyílt ellenségeskedésben állott a pápával. Bela nemcsak segédet kért a császártól, hanem ígéretet is tőn neki. Kinyilatkoztatta t. i. előtte István váci püspök által, hogy kész a német birodalom hűbéresévé válni, ha segédet nyer tőle a mongolok ellen; de a császár, ki ekkor Faënzában volt az olasz földön, nem sietett a segédnyújtással, hanem a püspököt ilyenén puffadt vá-

laszszal küldte vissza : Én most Róma ellen megyek, s e lépésemmel majd megszerzem a világnak a békét; és akkor tömérdek kincscsel, fegyveres néppel s az anyaszentegyház áldásával felkészítve hozzád jövök, és a seregek urának segítségével a mongolokat meggyőzőm.

A császár nem vett erőt Rómán, nem szerzette meg a világnak a békét, tehát nem is volt alkalma a mongolokat legyőznie. Gergely pápa sem nyújthatott tettleges segílyt, mert fenebbi levelének kelte után röviddel meghalálozott; utóda negyedik Czelesztín, ki csak néhány hétig ült szent Péter székén, azonképen mit sem tehetett Magyarorszáért, Belaért; halála után pedig húsz hónapig üresen maradván a szentszék, Rómából úgy nem érkezett segítség, mint nem Francziaországból, melynek királyát Bela szintén megkeresése vala küldötte által.

XXXV.

István püspök még nem érkezett vissza Rómából, Faënzából, Parisból, midőn Pajdár mongolai, Venczelcseh király által járatukban akadályozva, s majd június 25-én Olmücz előtt megveretve, szintén Magyarországra vetették magokat. Bela csak néhány napig mulatozván Znióban, innen Pozsonyba, s Pozsonyból Haimburgba indult, hol hitvesével és két éves fiával, Istvánnal találkozott.

Babenbergi Fridrik, ekkor levetvén a vendégszeretet álorczáját, kinyilatkoztatta, hogy a királyt s királynét mindaddig fogva tartja, míg Belától visszaveendette azon összeget pénzt, melylyel ő, az ausztriai herceg, azelőtt öt hat évvel békét vásárolt magának. Bela odaadta a királyné ékszereit, de minthogy ezek csak harminczkét ezer lat ezüst értékkel bírtak, s az öszolet, melyet Fridrik kicsikarni akart, száz hatvanezer latra ment, kénytelen volt a fogolykirály még három, Ausztriával határos megyét, — Mosonyt, Sopronyt és Vast — a hercegre szállítani, hogy megszabadulhasson.

A királyné s gyermekei most kíséroi-kkel, Ostfi Istvánnal, az aradi és csanádi prepostokkal, kik Székesfehérvárról szent István testét s több dunántúli egyház kincseit is magokkal vitték, a

tengerhez Dalmátországba indultak. Bela pedig, miután a pannonhalmi apáttól tizenkilenczezer kétszáz szemer aranyat kölcsön vett, Zágrábba sietett, honnan, mint felebb már érintettük, István püspököt pápához és császárhoz indítván, meg Somogyba ment, s néhány mérföldnyire a Drávától Segesden megállapodott, talán hogy Kálmán testvérével találkozzék, ki ekkor már közel volt halálához, talán oly szándékkal, hogy a dunántúli részekből újabb haderőt gyűjtsön maga körül, s a kért segéd megérkezését bevárja. S íme, híret veszi, hogy babenbergi Fridrik, a három megyével meg nem elégedve, Győrt elfoglalta, s Pozsony ellen külön hadosztalékot indított. Egy Segesdről érkezett magyar csapat visszavette a várost, s felgyűjtván az erősséget, Fridrik katonái egy szálíg benvesztek; Pozsonyt Kozma, Sándor fia, diadalmasan védette. Többet a herczeg ellen mernie, a kicsikart megyéket már most visszafoglalnia, tiltották Belának a körülmények, tiltotta a mongol, ki egy újabb hadjáratban az ország innenső része felett is kockát volt vetendő.

XXXVI.

Batu húzamosabb ideig késett a Dunán átkelni, melyen túl az európai nyugot öszves erejével vélt találkozni, s hol, tudta, hogy vége van azon alig egykét ponton hegyekkel megszakasztott rónának, mely a Volgától a Tiszáig, lovas népnek tanyául, települ nyúlt el.

A nyár lefolyt és le az ősz, s a Duna még mindig határuul szolgált a mongolok pusztításainak. De midőn értésökre esett, hogy babenbergi Fridrik magát az ügyefogyott Belára vetván, szomszédának országát velök versent pusztítja; hogy a kereszties had nem igen gyülekezik; hogy a pápa meghalt; s hogy Fridrik császár igényeit a világ uraságához Dzsengiszék keletkező világ-monarchiájával szemben nem siet bebizonyítani: karácson napján erejük nagyobb részét a Dunának jobb partjára szállították. Azon körülmény, hogy a betakarított termés nem mutatkozott elégségesnek a nagyszámu foglyok által is növekedett sereg eltartására, s hogy a derekasan beállott tél a Dunán hidat vert számukra, szintén befolyással lehetett tovább- kelésökre.

Először is Budát — a mai Óbudát s a Pesttel szemben elnyuló dunaparti telepet, — úgy látszik, minden ellenállás nélkül vették be és gyújtották fel: a várhegy ekkor még kopáran állott. Innen

egy dandár Tolnáig száguldozva a karthausiak ercsi monostorát feldúlta; a többiek Esztergom elébe indultak. A város fővárosa volt az országnak, szépségre, gazdagságra Pestet is, Váradot is felülmúló. Lakosai, magyarok, francziák és lombardok — az utóbbiak majdnem kirekesztőleg kereskedők és kalmárok — a várost árkokkal, kőfalakkal és fatornyokkal minden oldalról mind bővebben erősítették meg. A vidék bevehetlennek tartotta, s ez okon számos nép gazdagok és szegények, férfiak és asszonyok összegyülekeztek benne. S íme egy nap, váratlanul, rögtön körülkerítik a mongolok; foglyaik által magas sánczot vettetnek az árok körül; s megette harmincz gépből éjjel nappal annyi követ hajigálnak bástyákra, tornyokra, hogy rövid idő múlva rést lőttek az erősítésekbe. Azalatt míg a vivók, kő- és nyilzápor között, hogy munkájokban ne gátoltassanak, az árkokat fővény-zsákokkal megtöltötték: a lakosok a faházakból álló külvárosokat felgyújtották; a lovakat leöldösték; áruikat elégették; egyéb drágaságaikat elrejtették és elásták, vagy a várba küldötték, s az egyházakba és egyéb középületekbe vonultak.

S most ellenállás nélkül rohantak be a tatárok, és megtudván a község eljárását, féktelen dühre gyuladtak. Elrekesztvén a város mindenik utcáját, hogy egy lélek se menekülhessen ki, megrohanták

az egyházakat, a palotákat, s tízszer is meg-meg-újuló tusában egytől egyig bevették. A tatár kardok elrészegedtek a vértől; Esztergomnak imént még oly élet-vidor lakosai, talán tíz, tizenöt kivételével, kik Isten csodájából megmenekültek, mindnyájan vagy felkonczoltattak, vagy büntetésül az

elásott, elégetett drágaságokért elevenen megsütettek. A város előkelő hölgyei, számra háromszázan, a palotából, melyben együtt voltak vivás alatt, Batu elébe vezetvén, könyörögtek, maradjanak életben, mint szolgálói. A khán leszedette rólok az ékességeket, s lenyakaztatta mindnyájokat.

XXXVII.

Ez volt Magyarország akkori fővárosának, ez lakosainak sorsa. Ott hol most az új székesegyház emelkedik, fenn a hegyen akkor-időben erősségnek közepette állott az Isten háza. Simon gróf, a spanyol parancsnok, ki magát már a Sajónál is megkülönböztette, és vitéz parittyásai diadalmasan megvédték az erősséget.

Székesfehérvár szintén kikerülte a végveszélyt. Az Esztergomból ide tódult mongol-tatár csorda hajító gépekkel látta a bástyákat megrakva, látta hogy posványos környéke is megoltalmazza a várost, mert a rögtön beállott engedelmes idő majdnem lehetetlenné tette a vívó gépeknek alkalmas távolságai felállítását. Az ellenség odább állott, és Magyarország királyainak sírboltját ekkor még nem törhették fel istentelen kezek, mi háromszáz évvel utóbb, midőn Budából három lófarku basa parancsolt a magyarnak, fájdalom, megtörtént.

A pannonhalmi erősséget férfiasan védték az apát vezérlete alatt a benedekesek és népeik. Midőn rögtön parancs elhívta alóla a vívó hadat, midőn e hely is azonképen, mint Székesfehérvár, mint az esztergomi erősség, annyi rom között

megállott : úgy vélekedhetek az ahítatos hazafiak, hogy szent István árnyéka, ki azokat műveivel és halálával felszentelte, riasztá vissza előlük a mongolt.

XXXVII.

Mondva volt, hogy Mária királyné a tengerhez Dalmátországba indult. Vele volt két éves fia, István, vele leányai Kata, Margit, Anna, Konstancia és Jolán, vele, gyászbán, udvari hölgyei, a sajóparti vérmező áldozatainak bánatos özvegyei.

A király Spalatro város hűségére akarta bízni legdrágább kincseit, de a királyné tanácsosabbnak látta, a szomszéd hegyek között, a klisszai fellegvárban keresni menedéket. Úgy látszik, nem hitt a spalatroiaknak : a szerencsétlenség bizalmatlanná, gyanakodóvá teszi az embert.

Midőn Batu és Kadán általkeltek a Dunán, még mindig semmi segéd sem érkezett Belához külföldről : néhány keresztes dandár, Venczel cseh királylyal, Fridrik ausztriai herczeggel, az aquilejai patriarchával s a badeni határgróffal a német birodalom széleit oltalmazta. Csekély erő, melytől más célokra valamit elvonni, éppen semmi remény sem lehetett. Ily viszonyok közt Bela, miután majdnem tíz hónapig az ország dunántuli részében időzött, a Dráva megé vonult.

Ekkor kétfelé oszolván a mongol sereg, Batu Magyarországbán maradt, s kivált a Balaton környékét pusztította ; Kadán a király után vágatott, ki Zágrábnál átkelvén a Száván, sietett Spalatro felé. A hű város ünnepélyesen fogadta őt és Magyarországból vele jött híveit. Ezek közt voltanak az egyháziak sorában István esztergomi érsek, a muhi téren elhullott Mátyás utóda ; Benedek székesfehérvári prepost és udvari kancellár, most már a hős Ugolin kalocsai székére jelelt ; Bertalan pécsi, István zágrábi püspökök ; kívülök

még több főpap. A világiak közül Arnold nádor, László országbíró, Dénes dalmát- s horvátországi bán, Máté tárnok, Loránt főlovászmester, s más főhivatalnokok családjaikkal egyetemben. Ezer és ezer nemes, polgár, pórtódult velök, utánok a tenger felé.

Mária most Klisszából lejött Spalatróba férjéhez, ki néhány nap mulva Bua nevű szigetre vonult az övéivel, Trau városa tőszomszédságába. Tágas birodalmában már nem volt fészek a szárazföldön, mely biztosságot ígérne neki, Spalatro épen nem, mert martius elején Kadán, a hegyek és er-

dőségek rengetegeibe vonult horvátok által fel nem tartóztatva, már a novigradi tónál táborozott. A mongol itt leöldöstette a Magyarországból hegyeken völgyeken át eleddig hurczolt foglyokat; az áldozatok jajgatása elvegyült a hóhérok hahotájával és danáival, kik örömtánczot jártak a halottgarmadák között.

XXXIX.

Kadán hadai nem Spalatrót hanem Klisszát fogták körül, Belát és Máriát még e bércz-várban véelve. A fekvésénél fogva rendkívül erős vár meg sem érezte a nyíl- és köesőt. Dühökben lovaikról szállottak a vívók, és szikláról sziklára kapaszkodva, egymás vállain ügyekeztek feljutni. Lehengergett kősziklák megannyijokat magokkal vitték a mélységbe. Ekkor tudomására jutván Kadánnak Bela holtartózkodása, felhagyott Klissza különben is fogatlanatlan vivásával, s Trau elébe indult.

Mária királyné és gyermekei mosthajóra szállottak, hogy szükség esetében tovább kelhessenek a tengeren; Bela a fejleményt Trau előtt szándékozott bevárni. A város helyzeténél fogva, tenger

és árkok s meglábolhatlan mocsárok között alig-alig látszván bevehetőnek, Kadántól hírnök érkezett a hídhöz, ki dalmát nyelven kiabált ekképen: Ezt üzeni nektek Kadán úr, a diadalmas hadak vezére! Ne ártsátok be magatokat más vér bűnei-be, hanem adjátok Belát és kísérőit kezünkhez, máskülönben benneteket is ér a boszú, s nyomorúságosan vesztek el mindnyájan.

Az örök — úgy akará Bela — válasz nélkül hagyták a csahost ; és Kadán rögtön felszedte táborát, és tovább sietett , a király s a polgárság háttartalan meglepetésére.

Lássuk az okokat, melyek fejleményül küldettek Istentől.

XL.

Míg Batu, Kadán és Szubutaj mongol-tatár khánsággá alakították Magyarországot, a távol kelet is diadalmas fényben látta a mongol fegyvereket. Oktaj nagykhán a boldogság tetőpontján látszott állani; Jeliu-Csucsaj a khinai s Abderrahman a persa tanácsos bölcsen és szerencsésen vitték ott-honn a kormányt. Várták, mi hírrel érkezendik vissza a követség, mely Magyarország megszállása után Fridrik császárt felhívta, hogy ő is hódoljon; s íme Oktaj megbetegszik és néhány nap mulva meg is halálozik. Özvegye Turakina vizsályt támasztott a főhatalom öröködése iránt, s Kadán, mint fiainak egyike, Batu, mert kilátása volt hogy magához ránthatta a főhatalmat, vissza a Volgához, vissza Ásiába készültek. E földrész két harmada most mongol felsőbbbség alatt állott; ha

kardját a mérlegbe vetve, Kipcsaknak, azaz önmagának szerezhetné meg a túlsúlyt, könnyü lenne, úgy gondolá Batu, Magyarországot másodízben is talpa alá fogni, s innen, mint szándéka volt, de mi egyelőre nem látszott eszközölhetőnek, elborítván Németországot, fegyvereit Kölnig vinni, hogy a rokonainak vélt három szent király hamvait, melyek állítólag ott őriztettek, magához vehesse; s hogy a római szent birodalom feldúlása által boszút állhasson a rómaiakon, kik, mint tolmácsaitól megértette, hajdanában az egész világ felett, tehát felettök is akartak uralkodni. Fogalmai az ókor s a nyugot történeteiről zagyvák voltak és homályosok; de hányszor adott zagyva fogalom fegyvert a féktelenség kezébe? És Etele uralkodásáról a Dunánál, Tiszánál szintén csak homályos eszméje lehetett a hét magyar vezérnek, s mégis annak csilláma szolgált nekik kalauzul a hosszú úton! —

Kadán és hadai csakhamar magok megett hagyták Horvátországot, négyhetes pusztításaik gyászos színhelyét, s Bosnián keresztül felső Dalmátországba özönltek, hol Ragusa mellett elhajtvá, Cattarót felgyújtották s a tengerparton iszonyatos dúlást vittek véghez. Ekkor keletnek fordulva, Albánián és a szerb földön át, kis vagy déli Bolgárországba érkeztek, s itt a Duna völgyében

egyesültek Batuval, ki Magyarországból, hol őt Oktaj halálának hire érte, Erdélybe, ennek még egy ízbeni pusztítása után Moldvába, s innen az alsó Dunához indult.

Kipcsak legszélsőbb nyugoti határaihoz érkeztek, melyeknél kiindulásuk előtt Szubutuj állt őrt. Honn voltak. A teendők iránt értekezendők, gyűlést tartottak, s foglyaik maradványát, sőt a hozzájuk állott tatár-magyarokat, tatár-horvátokat is nagyából felkonczolták.

XLI.

Ruggieróra, az érdemes nagyváradi kanonokra, kedvesebb sors mosolygott, különben nem fogta volna a tatárjárás annyi gyászosan-érdekes részleteit az utódok számára feljegyezhetni.

,Midőn Moldvába értünk — így ír — már nem engedték a tatárok, hogy foglyaik számára is öles-sék marha: a lónak, az ökörnek fejét, lábait, beleit vetették nekünk táplálékul oda. Igazuk volt a tolmácsoknak, gondolám, kiktől nem régiben azt hallottam, hogy Batu kardra hányat bennünket, mihelyest terhére lesziünk. S mert már csak halavány

reményem volt az élethez, s mert küszöbén állottam a halálnak, még egy kísérletet akartam tenni, kerüljön bár életembe, a szabadság visszanyerésére. Az út épen erdőn vitt által, mintha módot akarna nyújtani menekülésemre. Szolgámmal, kirabságomban és rabságában hű maradt hozzám, ketten a sűrűbe lopódtunk, hol patak medrébe hasalva, gallyakkal és levelekkel takartuk be magunkat.

Így feküdtünk két nap, a nélkül hogy fejünket mertük volna emelni, mozdulatlanul, mint a sírban. És hallottuk a mongolok szavát, midőn az erdőbe tévedt marhákat innen vissza az útra kergették; és hallottuk kiabálásaikat azok után, kik példánkra szintén megszöktek, s kik rajtérve, tőlünk néhány lépésnyire szörnyű halállal multak ki.

Két nap mulva kibujtunk a mederből és négykézláb, bokortól bokorhoz csúsztuk. Lábainkra állani nem volt bátorságunk, mert vajmi könnyen megláthatott volna a seregtől elmaradozott valamely csapat, de még erőnk sem volt hozzá. Mint ki ájuldozik, szemünk világát is elvesztettük. Gyökerek és bogyók — mindössze ennyit nyújtott eledelül az erdő — végre legalább részben meg visszaadták erőnket. És találkoztunk másokkal is, kik a rabságból kibontakoztak mint mi, s kik hazájokba, Erdélybe, visszabujdostak. Együtt tévelyegtünk

velök a rengetegben, együtt értünk széléhez. S most felkapaszkodtunk a legmagasabb fára, s kitekintettünk a távolba.

Borzasztó látmány terült el szemeink előtt! A kitakarodott ár romot romon hágy vala, emlékeztetőül, hogy két ízben mentek Erdélyen át piszkos hullámai. Itt-ott egy csak félig leégett, gyász-zászlóként a ravatal fölébe magasló torony mutatta az irányt, melyet vennünk kell; az országutak füvel voltak benőve, a mezők csontoktól fehérreltek, egy élő lélek sem jött előnkbe. Végre nyolcz nap mulva Gyulafehérvárra érkeztünk; de mintha itt kettős súlylyal nehezednék reánk az iszony, mert minapában még oly frisen zajlott a város utczáin az élet, vissza a havasokhoz, a frátai kőbányába siettünk. Töméntelen nép gyülekezett ide, nagya kicsie ölelésünkre rohant, elmondatták velünk szenvedéseinket, s elmondották nekünk, hogy ők mit, mennyit szenvedtek. Ekkor ettünk első ízben ismét kenyeret, koromfekete kenyeret, lisztből és tölgyfakéregből gyúrtat, de íze édesebb volt nekünk, mint hajdanában a czukorsüteményé.

Egy álló hónapig éldegéltünk itt, távozásra nem volt lelkünk; de időről időre kémlelni mentek egyesek, vizsgálandók, ha nem maradt-e a tatár csordának része Magyarországon, ha nem fordult-e vissza egy csapat a gondatlanul előbukkanó szöke-

vények fogdosására, ha jő-e már valahára Bela király ismét az övéi közé.’

XLII.

Kadán távozása után Bela a klisszai erősségbe kísérte hitvesét és gyermekeit. A tatár had rögtöni továbbkelése váratlan volt neki is; arról, hogy azonegy időben Batu odahagyta Magyarországot, még nem volt, még nem lehetett tudomása. Vilmos monferati határgrof, harmadik Belának, Margit leányától unokája is volt vele Klisszában, ki itt 1241. aprilis 20-kán meghalálozott. Az elhunytat jegyese Margit, Bela leánya, néhány hét múlva sírba követte, s ennek egyik nővére Kata, gyenge virágszálként nem sokára utánok hullott. Mária fájdalma nem ismert határt. Eddig a királyné szenvedett, most az anya. Vigasztalást a vallásban keresett, s fogadta, hogy a magzatot, melyet szíve alatt visel, Istennek szenteli, ha leány lesz. Úgy történt. A leányt Margitnak keresztelték, a sors-tól elirigylett nővér emlékére; nevét tőle nyerte a bájos sziget Buda és Pest között, s ott még romjait láthatni a zárdának, melyben élte rövid nap-

jait töltötte a királyi szűz, s mely mindig megmegújuló fényben emelkedék hamvai felett, míg az őskor ez emlékét is feldúlta a török.

Mária Klisszában mulatozott őszig, Belát országos kötelességei tova szólitották. Visszaindult a hazába, a vele volt magyar és horvát hivek, a Jánosrend tengerparti vitézei s Frangepan Fridrik és Bertalan a vegliai sziget urai, úgy a brebiri grófok, a Zríniek ősei kíséretében. Közeledése babenbergi Fridrik kalózhadait viaszariasztotta. Mennél belebb jött az országba, annál borzasztóbb volt,

mit látott. Az életben maradott lakosok ekkor már előmászta rejtekhelyeikből, de közülök felénél több áldozatul esett a ragadozó állatoknak, az éhségnek, a döghalálnak. Mit a mult évben betakart a földmives, azt felemésztették, magokkal vitték a mongolok, s mi távozásuk után netalán még elvettethetett, azt felették a sáskák. Oly iszonyatos fokra hágott az inség, hogy örütségekben leöldösték egymást az emberek, s hogy találkoztak, kik emberhúst vittek vásárra.

XLIII.

Oktaj özvegyc, Turakina, kinyilatkoztatta, hogy a nagykhán választásaiglan ő fogja vinni a kormányt. Több jelenségekből látni lehetett, hogy fiának, Kujuknak, szánja a főhatalmat. Jeliu-Csucsaj, Oktaj és Dzsengisz hű tanácsosa, ellenezte a szándékot, mert Kujukot alkalmatlannak vélte e tisztre. Kurakina nem készt neheztelését éreztetni vele, s napról napra visszasabb eljárást követett a birodalom ügyei körül: a bölcös államférfiu meghalt buvában. Halála után ráfogták ellenei, hogy a közjövedelmek tetemes részét saját erszényébe

folyatta. Kurakina vizsgálatot rendelt, s ekkor ki-
világolt, hogy az elhunytnek öszves vagyona ne-
hány hegedüből állott, melyeken játszani szeretett,
számos régi és újabb könyvből, néhány festmény-
ből, egykét jaszpiszféle ásvány-töredékből, és a tu-
domány különféle ágait tárgyaló, több százra me-
nő kéziratokból, melyeknek ő volt szerzőjük.

Jeliu-Csucsaj halála után nem akadt ki ellen-
merne mondani Oktaj özvegyének; s midőn Batu
a Volgához ért, már nem látszott valószínűnek
előtte, hogy Oktajnak ő leszen utóda. Most elég-
lette volna, ha Dzsengisz legifjabbik testvérének,
Daritaj Udzsiginnak szerezheti a főhatalmat, re-
mélvén, hogy nevében ő fog országolhatni. És sü-
került is neki, hatalmas felekezetet gyűjteni, nem
ugyan e cél eszközlésére, hanem legalább Kujuk
választásának elhalasztására.

Három évig nagykhán nélkül volt a birodalom,
s a meghasonlás, melyben Dzsengisz utódai egy-
mással éltenek, hasznára fordult névszerint Ma-
gyarországnak is. 1243-ban köz volt a hiedelem
Europaszerte, hogy a tatárok újból Magyarorszá-
ra törnek még mielőtt amaz év lefolyandott, egy
norvégiai herczeg is készülöben volt idejöni, hogy
velök megvívhasson, hősies buzgalmaért bünbo-
csánatot reménylő. Az év lefolyt, s a tatárok nem
jelenkeztek : a viszonyok nem voltak olyasok,

melyek közt céljai, sőt Kipsak feletti uralkodásának is veszélyeztetése nélkül Batu messze földön barangolhasson.

Az 1246-diki nyáron végre megtartatott a választó gyűlés. Batu, előre tudván az eredményt, nem volt jelen. De kivüle ott voltak az uralkodó család valamennyi tagjai, a birodalom tartományainak valamennyi helytartói; ott voltak az ásiai fejedelmek követein kívül még a pápa küldöttei is, kik a választandó nagykhánt a keresztyén népek kimélésére, a keresztyén vallás felvételére intsek.

Kétezer fehér sátor kellett az úri vendégek számára. Naponkint délig folyt a tanácskozás, a délután tivornyázással telt el. A választás Kujuk-ra esett. Az összegyülekezett töméntelen nép három ízben leborult előtte, s ő három ízben, térdet hajtva, üdvözlé a napot. Szubutaj Khinába küldött helytartóul, de a hetvenhárom éves agastyán, öreg korával mentegetődzve, visszament a Duna torkolatához, hol rövid idő múlva meghalózott. A szomszéd hatalmasságok követei fenyegetést vittek magokkal haza, ha netalán küldöik megfeledkeznének az engedelmességről; Ince pápa emberei válaszul nyerték: hogy Kujuk, Isten meghagyásából s őseinek is példájára pusztítani fogja a gonosz népeket; és ha a pápa tudni akarja, vall-

jon viseltetik-e ő, a nagykhán, hajlammal a keresztény hitvallás iránt, jön Karakorumba, akkor meg fogja látni, meg fogja tudni, mi van a dologban.

XLIV.

Kujuk az 1247-dik év elején Batu ellen indult, hogy az engedetlent megfenyítse, de útközben meghalálozott. Utóda, Mengku, Tuluj fia, felavattását kivált Batunak köszönheté, ki most erőt vett Oktaj ágán, s ki ezentúl Kipszak felett, majdnem függetlenül uralkodott. Országai nyugotról keletre a Neszter és Don vizétől a Dzsihonig, déltől éjszakra a kaspiumi tengertől s az Araltótól a lagodai tóig terjedtek. Székhelye Szeraj volt a Volga partján; fegyveres népe hatszázezer főre ment, közöttük talán kétszázezer tatár, a többi bolgárokból, oroszokból, kunokból s egyéb népségekből, névszerint, most sebes elfajulásnak induló volgai véreinkből is állott.

Midőn 1253-ban a már felebb említett Rubruquis Vilmos, mint az akkoron Szíriában táborozott szent Lajos francia király követe, a közép-Volga

balpartjára érkezett, Julián barát keleti Magyarországa már diribre-darabra ment. Lakosait a mongol-tatár erő szétszórta mint a polyvát. Utunkat — így ír a francia követ — nagy aggodalmak között folytattuk. A tatároknak orosz, magyar és alán jobbágyaik húsz harmincz főből álló csapatokban nappal a sűrűben bujdosnak, éjtszaka előbukkanva rablás végett. Kalauzunk kivált lovainkat féltette tőlök.

Batu sátorban fogadta Rubruquist, aranyozott széken ülve, melyhez több lépeső vezet vala.

A khán egyik neje figyelemmel nézte az idegent, különben jobbról balról csak férfiak voltak Batu körül szemlélhetőek. A sátor nyílásánál pad volt, a padon kaczolatej, s drágakövekkel kirakott arany és ezüst csészék. Batu komoly szemmel mérte az érkezőt, s hosszabb hallgatás után felhívta őt, hogy szóljon. A követ térdet hajtott előtte, s Batu parancsára épen térdre borult. Uram — mondá Rubruquis — én imádságomban Istent kérem, hogy ő, kitől valamennyi jó származik, s ki fennségedet annyi földi előnnyel megáldotta, annak idejében a menyeeieket se vonja meg fennségedtől, annyival is inkább, mert amazok hivságosak emezek nélkül. Batu figyelve figyelt minden szóra. Fennségednek tudnia kell, — folytatá Rubruquis — hogy az utóbbiakban soha sem fog részesülhetni, ha nem válik keresztyénné, mert maga Isten mondá: a ki hinni fog és megkeresztelkedni, az üdvezülend, ki pedig nem fog hinni, az elébe menend a kárhozatnak. Batu e szavakra elmosolyodott, s a mongolok megannyian kezeiket összecsapták és a barát-követet — ki így ki amúgy — kigunyolták.

Ekkor a khán megengedte, hogy Rubruquis ismét lábaira állhasson, s kérdést tett tolmácsa által, kinek hívják küldőjét, a királyt, kinek őt magát. A nevek elmondattak és papirosra jegyeztet-

tek. Hallom, folytatá Batu, hogy urad odahagyta országát, sereg élén, mint ki hadat készül viselni. Igen, volt a válasz, de ő seregével a mozlímok ellen indult, kik Jeruzsálemet elfoglalták, kik Isten házáat megszenteltelenítették. Batu most leültette a követet s kaczolatejet adatott neki. Midőn Rubruquis földre süttött szemekkel ott ült előtte, rá rivallt, hogy nézzen fel; — talán mert arczában akart olvashatni, talán babonás aggodalomból; a mongol t. i. gonosz jóslatnak tartja, ha valaki lecsüggesztett vagy éppen kezére támasztott fővel ül szemben vele.

XLV.

Rubruquis, Isten igéjét hirdetendő, örömet Batu körül maradt volna, ki hol az alsó, hol a középső Volgánál szállásolt, a mint az évszakhoz képest itt vagy ott alkalmasabb tanyát, zsirosabb legelőt vélt emberei, marhái számára találhatni. A barát kívánsága nem teljesült: Batu őt kérelmével a nagykhánhoz, Menghuhoz utasította. Egy ideig még Batu kíséretében maradhatott, ki, jelenkezvén mármár az ősz, a hidegebb éghajlatu középső Volgától a délszakra eső alsóbb Volgához ván-

dorolt. A vele és utána tóduló csapatban két magyarországi öreg deák is volt. Ifjúságukban papi pályára készültek, de fogságba esvén, midőn ezelőtt tizenkét évvel országukat járta a tatárság, azóta itt nyomorogtak. Közülök az egyik még több ahítatos éneket tudott betéve, s fogolytársai, papot látva benne, az egyház vigasztalásait tőle kérték, ha megbetegedtek; a temetési szertartásokat ő rendezte, ha meghaltak. Egy másik még deákul is értett valamicskét, s kérte Rubruquist, adna neki imádságos könyvet, hogy magát az olvasásbanguyakorolhassa. A barátinak mindössze csak két könyve levén — egy biblia s egy zsoltosma — nem válhatt meg tőlök, hanem addig míg ama jámborokkal együtt gyalogolt, estenkint néhány imádságot papirosra vetett, s midőn útjaik különváltak, egy kis imakönyvet adott át nekik.

Rubruquisnak három hónapra volt szüksége, hogy a Volgától Karakorumig érhessen. A nagykhán öt aranyos szőnyeggel bevont teremben fogadta; kemény téli idő levén, közepette szénlábas állott, égő tüzzel. Mengku, nyoszolyáján ült, nagyfényű szörmében, mellette egyik neje és egyik leánya. Emberei mindenek előtt rispálinkával kínálták meg a barátot, ki csak alig ízlelte meg az italt, de kinek tolmácsa annyit ivott belőle, hogy nem igen volt képes tisztének megfelelni. A nagy-

khán e közben több ragadozó madarat vizsgálgatott, öklére ültetvén külön mindeniket, mint ki vadászatra készül menni velök. Végre Rubruquishez fordult, mondván neki : szólj !

A barát térdre borult, és szólttekképen : Én hálát adok Istennek, hogy tetszett neki, engem a messze távolból idehozni, a nagy Menghu-khán tiszteletére, kinek hatalma roppant a földön, s kinek adjon Isten hosszú életet. Engedje meg felséged, hogy itt maradhassak, hogy itt misét mond-hassak, hogy felségedért, nejeiért, gyermekeiért imádkozhassam. Egyébbel nem szolgálhatok a nagykhánnak : aranyom, ezüstöm nincsen ! „Valamint a nap mindenfelé lövelli sugarait — válasszóla Mengku — úgy az én hatalmam is kiterjed mindenfelé. Aranyodra, ezüstödre semmi szükségem.“ Arczulatának vonásaiból, hangjából látni való volt, hogy neheztel ; szerette volna, ha a francia király őt szövetségesül kéri a mozlímok ellen; s határtalan dölyfében talán azt is várta, hogy a barát királyának hódolatát jött neki bemutatni. Mindamellet megengedte, miszerint udvarában és Karakorumban maradhasson Rubruquis a tavasz nyilásáig ; neki a hosszú télen át szabadságában állott, nem csak vallását egész nyilvánossággal gyakorolni, hanem egyszersmind a nestorianus és mozlím papokkal s a pogány táltosokkal kénye-

kedve szerint értekeznie hit igazságairól, s nagyot, kicsit legalább külsőleg keresztyén vallásra téríteni. Midőn tavasszal meg útnak indult a barát, levelet vitt magával, melynek ez volt tartalma :

Csak egy örök Isten van a mennyben, és csak egy úr van a földön, Dzsengisz khán a kék ég fia, és utódai. Tudja meg mindenki mindenszerte, hová lóháton eljuthatni s hol hallani tud a fül, hogy a ki nem akar engedelmeskedni Istennek és nekem, annak szeme leszen és nem fog látni, annak keze leszen és nem fogja hasznát vehetni, annak lába leszen és nem fog állhatni rajta, nem fog mehetni segédével. Tudja meg ezt kivált Lajos francia király, s küldje követeit hozzám és jelentse be, hogy ő és papjai és vitézei békében akarnak élni alattam. És ha nem akar szót fogadni, ha abba bízik, hogy országa távol van tőlem, hogy a hegyek, melyek köztünk s közte fekszenek magasak, hogy a tenger, mely tartományát elválasztja birodalmunktól, széles és mély, akkor hogy mit fogunk tenni, csak Isten tudja.

XLVI.

Igy nyilatkozott Mengku karakorumi palotájában, azalatt míg egyik seregét a Khinától kelet-éjszakra fekvő khoreai félsziget ellen, a másikat India, a harmadikat Persia ellen küldötte. A mongol hatalom még mindig nőttön nőtt, délről és keletről, éjszokról és nyugotról egyiránt. Midőn Batu 1256-ban, még virító férfi korában meghalálozott, a mongol felsőbbség Oroszország felett már erős gyökeret vert. Fiai Szerták és Ulagesi csak néhány hónapig uralkodtak; amazt fejedelmi székeről leszólította a halál, emez önként vagy kényszerítve, atyai nagybátyjának, Berkának engedte át a hatalmat.

Dzsengisz khán unokái között Berka volt az első, ki Mohamed vallására tért által. Székhelye, Volga-Szeraj, az új vallás főiskolájává lett: valamennyi alattvalói halálbüntetetés alatt kénytelenek voltak példáját követni. Hadnagyai ismét Krakóig s az imént épült Lembergig vitték a mongol fegyvert. Dániel galicziai fejedelem, s fiai Leo és Roman kénytelenek voltak kalauzokul szolgálni a vészuton, fenyítésül mert késtek a hódolással.

E diadal hírére Berka vérszemét kapott. 1259-ben Belát követei által felhívta, házasítának

össze gyermekeiket, lépvén oltalmi és támadási szövetségre egymással. Berka indítványa szerint Bela fia, István, a közös seregnek egy negyedét fogná kiállítani, s a zsákmány és a meghódítandó országok egy ötödét jutalmul nyerni, — magában értetvén, hogy a magyar korona valamennyi tartományai mentek maradnak a mongol-tatárhad minden megrohanásától, sőt még arra sem lesznek kötelesek, hogy szövetségeseik számára területökön át nyitva tartsák az utat. Ha Bela rááll az indítványra, nem csak adót és hűbéri esküt nem követel tőle a mongol birodalom, mint követelt vala az orosz fejedelmektől, kik kénytelenek voltak hódolatukat személyesen megvinni: hanem még számos főből álló s tehát gyanura alkalmat szolgáltatható követséggel sem fogná a magyar királyi udvart meglátogatni.

Bela visszautasította az indítványt, s hogy országának veszélyeztetése nélkül utasíthatta vissza, azt csak részben köszönheté azon körülménynek, miszerint belháboru támadván a mongol birodalomban, névszerint Berka és Hulagu, Persia kormányzója között, erejének megosztását nem tarthatta tanácsosnak az első. A fő ok Bela intézkedéseiben rejlett, melyek alkalmasak voltak megfélemlessé tenni a magyar nevet.

XLVII.

Bela nagynak mutatkozott az ország visszaállítása körül. Nyomban a vész után gabnát és marhát a szomszéd tartományokból szállított az országba, hogy megélhessen, hogy szokott foglalatosságai után láthasson a nép. Az éhenhalóknak nem parancsolhatott: azok, kik életben maradtak, egész készséggel vették magokra a törvény bilincseit. S a rend kíséretében jólét és vagyonosság kicsiráztak ismét. Külföldről gyarmatokat szállított az országba a puszták és vadonok népesítésére, névszerint olasz és német gyarmatokat, az elsők ekkor ültették be délszaki hazájok legnemesebb venyigéivel a Hegyalját. Tartományi gyűlésekben a hazafiak birtokcímeit megvizsgáltatván, az elfoglalt jószágokat tulajdonosaiknak visszaadatta; azokat, melyeknek birtokosai a vész után hűzamos ideig sem jelentkeztek, másoknak adományozta, az oklevélbe azonban mindannyiszor beiktaván e záradékot: „mások jogainak épen tartásával,” hogy a netalán még előkerülhető ősi birtokosok jogai biztosítassanak. Ezen és egyéb intézkedései a mily szükségesek oly üdvesek voltak.

A várkatonaságot országszerte lajstromba szedtvén, gondosan kijeleltette a várföldek határait,

hogy a királyi jogkör e részben is folytonos nyilvánosságban tartassék, s a várkatonaság szabadtékai és kötelességei új alapot nyerjenek. Az ország ellenállási gyengeségét, mely imént oly gyászosan, oly kézzelfoghatólag nyilatkozott, az erősségek gyér számának is tulajdonítván, a magánszemélyeket várak építésére felszabadította, s a vállalkozókat földek adományozásával is támogatta. Szent-János vitézeinek, kik őt a tengerparttól Magyarországra kísérték, Erdély délnyugoti szélén a mai oláh hospodárságnak részét, s majdnem egész Moldvát hűbérül adta, oly feltétel alatt: hogy a tatárjárás sakún költözködés következtében pusztán maradt földeket népesítsék, s a magyar korona birodalmát, akár keresztyének akár pogányok támadjanak ellene, megvédjék. A városok hűségét tapasztalván s az ország anyagi tőkéjét kézművek és kereskedelem által növelni akarván, a már fennállott polgárközségek jogait megerősítette és kiterjesztette; más községeket pedig kifogván a vármegye és főispánjának hatalma alól, s amazokéhoz hasonló szabadtékokkal ruházván fel, a polgári rend közjogi állását előkészítette. Zágráb, Besztercebánya, Késmárk, Korpona, Zólyom ekkor indultak sebesebb fejleménynek; ekkor épült Lőcse, városul azoknak, kik a tatárok kivonulása után teljes épségben szállottak le Látókörről a Hernád és

Poprád völgyeibe; ekkor emelkedett, Ó-Budán alól, Pesttel szemközt a vár, s Bela új szabadtékokkal látván el a felső meleg fürdőtől a Gellérdhegyig már régebben lakozott s most a várba is szállított magyar és német polgárközséget, Buda városának alkotójává lett.

XLVIII.

S a király tiszteletet parancsoló állást fogott a külföld irányában is. Babenbergi Fridriktől diadalmas hadjáratban, mely a herczegnek életébe került, Sopronyt, Mosonyt és Vast meg visszafoglalta; s midőn Fridrik császár felsőbbbségi jogot követelt a római szent birodalomnak Magyarországi irányában, mivelhogy Bela 1241-ben segédet kérván s remélvén tőle a tatárok ellen, István váczai püspök által hűséget esküdött neki, Incze pápa ekkép döntötte el Belához adott levelében az ügyet: Miután, valahányszor bizonyos feltétel alatt engedtetik valami, olybá kell azt venni, ha a feltétel teljesületlen maradt, mintha nem engedtetett volna miután továbbá a kornyadt nádszálat nem kell összeszegezni, s a szenvedőket nem kell új szenvedéssel

illetni; miután, végre, Fridrik mint keresztyén, a természet parancsából lett volna segédre kötelezve s így felesleges volt, őt bérbe fogadni: kinyilatkoztatjuk ez okok alapján, hogy ama hódolási eskü által nem köteleztetel, s hogy belőle soha senki sem ellened sem utódaid és az ország ellen nem vonhat ki védvet magának.

Ez volt Bela állása az ellenséges nyugotisom-szédok irányában.

De a király éjszakra és keletre is tekintett ki, honnan őt azontúl is mint ezelőtt a legnagyobb veszedelem fogja érhetni. István fia számára a meggyilkolt Kuthen leányát, Erzsébetet, szemelte ki arául, hogy a kunokat mindinkább a nemzetbe olvaszsza, és segédökre, ha a tatárok újból jönének az országba, számot tarthasson. Hasonló czélból leányai közül Jolánt Boleszláv nagy-lengyelországi herczegnek, Annát, Rasztiszlávnak, a csernigovi orosz fejedelem fiának, Konstancziát, Dániel galiczia herczegének adta volt hitvesekül. Egy úttal Dánielnek, ki magát régebben Magyarország hivének vallotta, de ki most orosz fejedelem-társaival egyetemben kénytelen volt Batu hűbéresévé válni, királyi czímet eszközölt ki a pápánál, ösztönül, hogy magát és országát a mongol felsőbbbségtől függetlenné tegye.

XLIX.

Dániel, mint felebb láttuk, erre nem volt képes: az orosz tartományok még két századnál tovább viselték a mongol jármot. Magyarországot Bela intézkedései megmentették. A tatár csorda, melly határait 1261-ben Talabukha és Nogaj vezérlete alatt megrohanta, kudarczot vallott; s midőn huszonnégyszáz évvel utóbb, Nogaj felhívására ujából előzőnölte az országot, Budának falain megtört az ár.

Azontúl hanyatlásnak indult Kipesak. Oroszország 1481-ben levetette az igát; a kipesaki mongol-tatár birodalom romba dőlt: egy századdal később nagyobb része felett már az oroszok uralkodtak. Egyik tartománya — Krim — török felsőbbség alá került; hadai az ozmán uralkodás alatt gyakor izben látogatták meg hazánkat, mint rablók, nem mint hódítók. A mult század vége felé Krim is orosz tartománynyá, lakosai, a tatárok, orosz jobbágyokká váltak. Jövendőben ki leszen urok, az iránt a hadviselő felek most vetnek koczkat.

MTA KÖNYVTÁR ÉS
INFORMÁCIÓS KÖZPONT

Figyelmeztetésül !

A mely olvasó részletesebben kíván a mongol birodalom történeteivel megismerkedni, azt Deguignes, Frachn, Hammer, Klaproth, d'Ohsson, Rémusat, Ritter és Schmidt munkáikra utaljuk; ki pedig a jelen dolgozatnak tárgyul szolgáló magyar ügyeket előzményeikben és következményeikben is akarja tanulni, az olvassa a szerzőnek nagyobb történeti munkáját, melyből egyes töredékek a jelen dolgozatba is átmentek, s melynek czime :

Magyarország története

Szalay László által.

Lipese, Geibel Károly tulajdona. 1852—1854.

Négy kötet nagy 8-adrétben. I. k. 307 l., II. k. 419 l., III. k. 594 l., IV. k. 600 l. — Ára a díszes kiadásu négy kötetnek : 14 ft. — Az V-dik kötet még az idén jelenik meg.

Figyelmeztetés

mind azoknak, kik a **világ eseményeit** tömött és népszerű előadásban, olvasni ohajtják, a következő igen tanulmányos és tartalomdús könyvet ajánljuk :

Világtörténet,

a legrégibb időktől a legújabb korig.

Előadva

Dr. Edvi Illés László.

2 kötet 670 lap. Borítékba fűzve csak 1 ft. pengő.

Kapható vagy megrendelhető minden könyvárusnál.

Heckenast Gusztáv, kiadó.

ÁRAT ÉS FRÁZT.

MTA KÖNYVTÁR ÉS
INFORMÁCIÓS KÖZPONT